

ISTO I RAZLIČITO:

KRATKI VODIČ KROZ INTERKULTURNO OBRAZOVANJE

#ЕУ
ЗА ТЕБЕ

Република Србија
МИНИСТАРСТВО ЗА ЉУДСКА И
МАЊИНСКА ПРАВА И
ДРУШТВЕНИ ДИЈАЛОГ

Ovaj projekat finansira
Европска унија

ISTO I RAZLIČITO:

**Kratki vodič kroz
interkulturalno obrazovanje**

Projekat "Različitosti nas ujedinjuju"

**Evropski
pokret
Srbija**

Beograd, 2021.

Impresum

Izdavač:

Evropski pokret u Srbiji
Kralja Milana 31, Beograd
www.emins.org

Za izdavača:

Zvezdana Kovač

Autori:

Aleksandra Bosnić Đurić
Milorad Đurić
Tamara Tomašević

Urednici:

Đorđo Cvijović
Zorana Milovanović

Korektura i lektura:

Vesna Pravdić

Dizajn:

Arsh & Art Studio, Zorana Milovanović

Broj strana: 84

Beograd, 2021.

Budući da je svaki čovek u izvesnom pogledu kao i svi drugi ljudi, kao neki drugi ljudi i kao nijedan drugi čovek, postavlja se pitanje koji delovi identiteta su idiosinkratički (osobeni i karakteristični samo za tu osobu), grupni (karakteristični za grupu kojoj ta osoba pripada) i univerzalni (zajednički za sve ljudi).

Gordon Olport

Biti isti, biti poseban, biti slobodan, biti samo svoj...

Partibrejkersi

Sadržaj

UVOD

I KULTURNI IDENTITET

1.1. Pojam i definicija identiteta	9-11
1.2. Značaj identiteta za zajednicu i pojedinca	11-13
1.3. Demografska struktura Srbije	13-15
1.4. Etnička distanca	15-17
1.5. Globalizacija i identitet	17-18

II KONCEPT INTERKULTURALNOSTI

2.1. Pojam i definicija kulture	19-22
2.2. Pojam i definicija interkulturalnosti	22-23
2.3. Barijere u interkulturnoj komunikaciji	23-24
2.4. Interkulturna kompetentnost: put ka međusobnom razumevanju	25-25 17-18

III REGULATORNI OKVIR EU I SRBIJE

3.1. Normativna sfera	26-28
3.2. Iskustva pojedinih zemalja Evrope	28-32

IV PRAKSA, DRUŠVENI OBRASCI I NAVIKE

4.1. Evropska unija i Srbija: stereotipi o ugrožavanju identiteta	33-36
---	-------

V MLADI I INTERKULTURALNOST

5.1. Identitetska (samo)percepcija mladih	37-39
5.2. Vrednosne orientacije mladih	39-42

VI METODOLOGIJA RADA SA SREDNJOŠKOLCIMA U OBLASTI INTERKULTURALNOSTI

6.1. Deca i mladi u kontekstu formalnog, neformalnog i informalnog obrazovanja	43-48
6.2. Pravo na obrazovanje vs. privilegije: kvalitet, dostupnost, inkluzivnost	48-54
6.3. Princip participacije i nediskriminacije u radu sa decom i mladima	55-58
6.4. Interkulturalne razmene: veštine, metode, tehnike, alati za pripremu i izvođenje aktivnosti usmerenih na planiranje, sprovođenje i evaluaciju interkulturalnih razmena	59-60
6.7. Proces	60-61
6.8. Komunikacijske veštine	62-63
6.9. Veština aktivnog slušanja	63-64
6.10. Asertivna komunikacija	64-65
6.11. Prevođenje misli u osećanja	66-66
6.12. Potrebe	66-66
6.13. Konstruktivna povratna informacija	67-68
6.14. Empatija	69-69
6.15. Neverbalna komunikacija	69-70
6.16. Gestikulacija	70-70
6.17. Način razmene informacija	71-72
6.18. Metodologija interkulturalnih razmena	73-74
6.19. Razumevanje uloge refleksivnog praktičara	75-77
6.20. Pojam kulture, multiplih identiteta, interkulturne osjetljivosti – primeri aktivnosti	78-83
6.21. Dodatne ideje za aktivnosti	84

UVOD

Već dvadesetak godina, politički prostor savremenih društava neprekidno je opsednut identitetskim diskusijama. Kao markantne primere Žan Klod Ruano Borbalan navodi populizam i evropske partije ekstremne desnice, upozoravajući pri tome da je identitetski diskurs disperzivan, budući da se primenjuje u širokom rasponu – od umetničkog stvaralaštva i literature, preko ponovljenog prihvatanja ideologija pripadništva nacionalnim zajednicama do isključivanja onih koji nisu njihovi članovi.

Za Amina Malufa, ekspanzija identitetskih procesa je globalna, a njihov krajnji rezultat jeste paradoksalno „lokalan” – formiranje „plemenskog identiteta“. Sa učenjem ovakvog identiteta počinje se veoma rano: indoktrinacijama, manipulacijom političkim verovanjima, obredima, stavovima, običajima i predasudama, sa uvek izrazito tenzičnim i konfliktnim osećanjima pripadnosti i nepripadnosti, koji istovremeno opredeljuju prihvatanje ili odbacivanje – oni koji pripadaju istoj zajednici su naši i hoćemo da budemo solidarni sa njihovom sudbinom, no „ako ih ocenimo mlakima, onda ih osuđujemo, terorišemo ih, kažnjavamo ih kao izdajnike i otpadnike.“

U tom smislu, evidentno je klizanje u organske slike sveta koje rezultiraju binarnim šematsizmom, „mi“/„oni“ perspektivom, odnosno, podeлом na „nas“ i „njih“. Ovi zakasneli oblici identitetske legitimizacije pred pojedince stavljuju unapred pretpostavljenu saglasnost šta je njihov identitet i kojem kolektivitetu pripadaju. Ovakvo razumevanje identiteta svoje utemeljenje nalazi u odsustvu otvorene komunikacije društvenih aktera, čime takva društva gube kompleksnost i fleksibilnost.

S druge strane, na globalnom nivou svedočimo i o procesima koji jačaju individualnost i mogućnost za punu identitetsku samotematizaciju pojedinaca. Svojevrsno oslobođanje brojnih aktera i isto tako brojnih „slika sveta“, odnosno kultura, upućuje na očiglednu potrebu za interkulturnim pristupom. To nije pitanje bilo kakve „socijalne estetike“, već se nameće kao neizbežna potreba, kao imperativ funkcionisanja u savremenom svetu.

Što se Srbije tiče, relevantna istraživanja pokazuju da mlađi najčešće nisu u kontaktu sa svojim vršnjacima koji pripadaju drugim kulturama, što često dovodi do isključivanja iz društva mlađih koji ne pripadaju dominantnoj kulturi. Preko 40% mlađih u Srbiji smatra da to što su Srbi u potpunosti opisuje njihov identitet, dok jedna petina mlađih smatra da je gubitak nacionalnog identiteta neizbežna posledica članstva u Evropskoj uniji. Ovi podaci pokazuju da mlađi ne razumeju i ne poznaju dovoljno šta Evropska unija predstavlja, koje su njene

vrednosti i šta je pojam interkulturalnosti, koji najviše dolazi do izražaja u motu EU – „Ujedinjeni u različitosti“. S druge strane, sistem obrazovanja u Srbiji ne podstiče interkulturalnost i razmišljanje na ovu temu i ne pruža dovoljno informacija mladima o interkulturalnosti i kulturnim razlikama. Projekat Različitosti nas ujedinjuju, koji sprovode Evropski pokret u Srbiji, Forum civilne akcije (FORCA), Evropski pokret u Srbiji – Leskovac, Timočki klub i Centar lokalne demokratije – Subotica, uz podršku Evropske unije kroz program Podrška civilnom društvu 2018 (Civil society facility 2018), ima za cilj da ojača kapacitete omladinskih organizacija i organizacija za mlađe za bavljenje temom kulturne raznolikosti u procesu reformi i evropske integracije Srbije.

Imajući sve to u vidu, cilj ovog Vodiča je dvostruk: žeeli smo da ponudimo sintezu teorijskog i praktičnog interesa, odnosno da ponudimo naše viđenje i razumevanje narastajuće (inter)kulturne i identitetske kompleksnosti, ali i da kreiramo moguće metodološke modele koji će biti korisni organizacijama civilnog društva u neposrednom radu sa mlađima. Zato smo Vodič podelili na, uslovno rečeno, dva dela – u prvom razmatramo osnovne pojmove identiteta, kulture, interkulturalnosti, a u drugom delu se fokusiramo na praktična i metodološka pitanja interkulturalnog obrazovanja.

Ne bi trebalo posebno ni pominjati u kojoj meri je važno pomoći pripadnicima mlađe generacije da razumeju svet u kojem živimo, tim pre jer je upravo sfera identiteta i pripadanja – prostor u kojem su prisutna brojna laička i pseudonaučna pojednostavljivanja. A kao što iz neposrednog iskustva znamo – cene grešaka u identitetskim politikama mogu biti zaista ogromne. Zbog toga verujemo da će Vodič, kao i projekat Različitosti nas ujedinjuju u celini, predstavljati doprinos u podizanju interkulturalnog razumevanja u našem društvu.

Autori

KULTURNI IDENTITETI

1.1. Pojam i definicija identiteta

Identitet je u toku nekoliko poslednjih decenija dvadesetog veka postao praktično glavni koncept društvenih i humanističkih nauka. Ogromna izdavačka produkcija o ovom pitanju samo je dodatno potvrdila gotovo kulturni status ovog pojma. Najčešće analize svakako su bile vezane za razmatranja etničkih, rasnih, nacionalnih, rodnih shvatanja kulturnog identiteta.

Ipak, šta je razlog ove diskurzivne eksplozije? Zašto se danas toliko govori o identitetu, bilo da je reč o manjinskim, kolektivnim, ili individualnim identitetima? Odgovor velikim delom leži u svojevrsnoj „nereduktivnosti pojma identitet“¹, odnosno u središnjoj, bazičnoj poziciji koju ovaj pojam zauzima u politici, pre svega u politici pripadanja.

Šta je identitet?

- Pojam identiteta u suštini nije nov i bio je tematizovan već u antičkoj filozofiji (Heraklit) kao stalno preispitivanje istog i drugačijeg (drugog).
- Više od dvadeset vekova kasnije, problem identiteta se vraća u evropsku filozofiju kroz rade Hjuma i Loka, odnosno kao odgovor na pitanje kako zamisliti sebe kao jedinku u vremenu (jesam li ja ista osoba kao pre dvadeset godina?)

Pojam nasleđuje bogatu semantičku baštinu termina identifikacija i njegove upotrebe u psihoanalizi. Tako, na primer, Frojd identifikaciju naziva „najranijim izrazom neke emotivne veze s drugom osobom.“² Jednostavno rečeno, identifikacija se konstruiše kao prepoznavanje zajedničkog porekla ili zajedničke osobine s drugom osobom ili grupom, ili s idealom, i u skladu sa solidarnošću i odanošću koje počivaju na prirodno uspostavljenim temeljima.

¹ Stuart Hall, Kome treba identitet? Fabrika knjiga, Beograd, 2020, str. 217.

² Freud, S. (1921/1991), „Group psychology and the analysis of the ego“, u: Civilization, Society and Religion, Vol. 12 Selected Works, Hamondsworth: Penguin.

Savremena promišljanja identiteta temelje se pre svega na radovima Erika Eriksona, iz tridesetih godina dvadesetog veka. Iako psihanalitičar po obrazovanju, Erikson je pokušao da prevaziđe frejdovsku teoriju, pre svega naglašavajući ulogu društvene interakcije u izgradnji ličnosti.

Sociolog Žan-Klod Kaufman će nešto kasnije zaključiti kako je identitet proces istorijski uslovjen i apsolutno povezan s modernim načinom života. Pojedinac integriran u tradicionalnu zajednicu nije imao identitetskih problema, svakako ne na način kako ih mi danas shvatamo.

Prema Manuelu Kastelsu, identitet je moguće definisati kao „proces stvaranja smisla na temelju kulturnog atributa ili srodnog niza kulturnih atributa kojima je data prednost u odnosu prema drugim izvorima smisla.“ Iako i za individuu i za kolektiv može postojati mnoštvo identiteta, ovo mnoštvo, kao i ova mogućnost izbora, u društvenim interakcijama je najčešće izvor stresa i protivrečnosti upravo zbog toga što je kontekst društvenog izgrađivanja identiteta „označen odnosima moći.“

Pojam modernog identiteta koji ovde analiziramo nije esencijalistički, već relativistički i potpuno suprotan onome što bi mogli da nazovemo tradicionalnim konceptom. Ovaj moderni pojam identiteta ne ukazuje na stabilno jezgro sopstva koje se razvija od početka do kraja kroz nestalnosti istorije, bez bilo kakvih promena, to nije delić sopstva koji ostaje uvek „isti“, identičan sa samim sobom kroz vreme. Niti znači – ako prenesemo ovu esencijalističku koncepciju u sferu kulturnog identiteta – da se kolektivno ili „istinsko“ sopstvo može stabilizovati, fiksirati kako bi se osiguralo nepromenljivo jedinstvo ili kulturno pripadanje koje leži ispod svih površinskih razlika.

Identitet je predmet radikalne istorizacije i neprekidno se nalazi u fluidnom procesu promena i transformacija. Zbog toga je neophodno da naše razumevanje identiteta situiramo unutar svih tih razvoja i praksi koji su istorijski specifični, a koji tako uznemiravaju „ustaljen“, apsolutizovan karakter mnogih naroda i kultura. Dakle, identitet nije nikada jedinstven – u kasnom modernom dobu postaje sve više fragmentiran i razlomljen; nikada nije jednostran, već se usložnjava, gradeći se preko različitih, često ukrštenih, ponekad čak i antagonističkih diskursa, praksi i pozicija.

Ipak, i pored očiglednih relativizacija, minimalna definicija identiteta mogla bi da obuhvati sledeće: skup karakteristika (ukusi, interesi, kvaliteti, mane, itd.), ličnih crta (uključujući i telesne karakteristike), uloga i vrednosti koje osoba (a ponekad i drugi) pripisuje sebi, pozitivno vrednuje i prepoznaje kao deo same sebe na osnovu intimnog iskustva da postoji i da se prepoznae uprkos promenama (na primer: „ja“ sam čovek, menadžer, otac, politički aktivista, katolik, ljubitelj opere, Italijan, itd.).

Pri tome, sve te pripadnosti očigledno nemaju istu vrednost (uostalom, zamenite u prethodnom nizu reč Italijan i napišite Rus i – videćete mnogo začuđenih lica). U izgradnji kompleksnog individualnog identiteta bitni elementi najčešće su zapravo vezani za kolektivne, etničke i verske pripadnosti. To nije jednostavni „povratak korenima“. Rituali pamćenja kulture i verovanja predstavljaju privilegovane i važne prenosnike socijalizacije i identifikacije pojedinaca. Osnovni identitetski okvir čine nacija, teritorija, jezik... Ovom nizu će se kasnije pridružiti i klasna pripadnost.

1.2. Značaj identiteta za zajednicu i pojedinca

U suštini, dakle, pitanje identiteta proizlazi uvek iz odnosa između pojedinca i zajednice. Ova relacija je u središtu tzv. teorija društvenog ugovora (Hobs, Lok, Russo). Tomas Hobs³ smatra da individue sklapaju društveni ugovor kako bi izašli iz stanja rata svih protiv svih i kako bi osigurali sopstvenu sigurnost i egzistenciju. Međutim, time se individuumi odriču sopstvene autonomije (identiteta). Uostalom, ilustracija na koricama prvog izdanja „Levijatana“ je više nego jasna: čudovište sastavljen od mnoštva ljudi proždire sve druge ljude koji nisu deo njegovog tela.

I Džon Lok⁴ smatra da je zajednica konačni rezultat saglasnosti individua, te da se konstituiše društvenim ugovorom kojim pojedinci (izvorno slobodni i nezavisni) napuštaju prirodno stanje kako bi sačuvali život ili imovinu. Međutim, suštinska specifičnost Lokovog razumevanja odnosa pojedinca i zajednice je pravo na pobunu, odnosno stavu da pojedinačnik ne može da bude potčinjen zajednici bez vlastite saglasnosti. Time je Lok neopozivo stao na stranu individualizma i ideje o suverenitetu pojedinca.

Konačno, Žan-Žak Russo je zajednicu definisao kao organsko jedinstvo, konstituisano ugovornim aktom svojih članova. Russo apsolutni primat daje zajednici. Individualnost se ne svodi samo na jednostavnu fizičku pojedinačnost, već individuum kao poseban kvalitet, kao singularnost, nastaje u korelaciji sa zajednicom. Individuum je društvenom zajednicom posredovana pojedinačnost. Time je Russo objavio apsolutni primat opšte volje nad individualnom, naroda nad pojedincem. U Russoovoj viziji društvene zajednice, za posebnu, individualnu

volju koja je drugačija od opšte – naprosto nema mesta.

Zašto se podsećamo teorija društvenog ugovora?

Praktično-političke konsekvene društvenog ugovora granaće se u dva pravca: s jedne strane, Frensis Fukujama⁵ ukazuje na vezu između Džona Loka s misliocima koji su artikulisali liberalizam i liberalnu demokratiju; s druge strane, Hana Arent⁶ nalazi praktične posledice Rusovog učenja – ne samo na Francusku revoluciju, već i na sve revolucije koje su kasnije usledile. Politički i društveni sistemi u kojima su dominantni kolektivni identiteti (danas je to najčešće nacionalizam), u velikoj meri temelje se na Rusovom shvatanju društvenog ugovora.

Samim tim, priroda i kvalitet jednog društva umnogome će zavisiti da li je glavni integrativni princip građanstvo (liberalizam) ili nacionalizam. Tamo gde dominira nacionalizam, nacionalni sentimenti često zadobijaju ekskluzivistički izraz, naglašavajući superiornost jedne nacije nad drugom.

Nacionalizam, kao specifični fenomen kulturne integracije, predstavlja oblik kolektivne svesti u okviru kojeg se odvija refleksivno prisvajanje kulturnih tradicija. Ovako konstruisana tradicija (prečišćena pomoću istoriografije) širi se putem medija i postaje zajednička, kolektivna svest političke zajednice. Nacionalizam nije samo model oblikovanja identiteta već i način prisvajanja političkih dobara, odnosno obezbeđivanja pripadnicima iste nacije političke prednosti u odnosu na one koji joj ne pripadaju.

U slučajevima etnički mešovitih populacija logika nacionalizma usmerena je protiv nacionalnih manjina. S druge strane, nacionalne manjine (ukoliko su dovoljno brojne) neminovno teže stvaranju sopstvene države (Deklaracija o pravima čoveka: „Svaki narod je nezavisan i suveren, ma koliki da je broj pojedinača koji ga čine i veličina teritorije koju zauzima“) u kojoj će onda one biti – većina. Tako da je najčešći efekat nacionalizma – konfliktna „mi“/„oni“ perspektiva.

Ipak, poslednjih nekoliko decenija evidentan je otklon od ovog, većina-manjina obrasca, odnosno prisutan je sve veći stepen razumevanja neophodnosti interkulturnog koncepta. Uporedo sa interesovanjem u akademskim krugovima, rasla je i zainteresovanost za identitetska pitanja u praktično-političkom kontekstu. Interkulturni dijalog je počeo da se shvata kao sredstvo za postizanje ravnoteže između kulturne raznolikosti i socijalne kohezije.

U tom smislu su i najvažnije evropske institucije usvojile niz dokumenata čiji je cilj bio ohrabrvanje i podsticanje država članica da, u okviru svojih pravnih, obrazovnih i kulturnih sistema, dosadašnji multikulturalni obrazac (koji je, naravno, bio neophodan, ali je istovremeno bio i defanzivan) unaprede u proaktivnu interkulturnu političku i institucionalnu praksu. Savet Evrope je 2008. izdao Belu knjigu o međukulturnom dijalogu nastojeći da univerzalne vrednosti kao što su demokratija, ljudska prava i vladavina zakona, ojača i dovede u čvršću vezu s razvijanjem interkulturnih kompetencija i stvaranjem prostora za međukulturni dijalog. Slično tome, Evropska unija je 2008. proglašila Godinom međukulturnog dijaloga i usvojila Zelenu knjigu, Migracija i mobilnost: izazovi i mogućnosti za EU obrazovni sistem. U dokumentu se posebno naglašava da učenje jezika domaćina predstavlja način stvaranja socijalne kohezije, i da zajedno s promocijom maternjeg jezičkog nasleđa doprinosi poštovanju različitosti i boljem međusobnom razumevanju.

1.3. Demografska struktura Srbije

Kulturna raznolikost nije sama po sebi ni prednost, ni hendikep. Odnosno, može biti prednost, ali i ozbiljan izvor konflikata. I Švajcarska je, recimo, multikulturalna država, ali je to i Bosna i Hercegovina... U prvoj imamo harmonizovano društvo, u drugoj neprestane tenzije i neprijateljstva.

Etnička slika Balkana je veoma heterogena. Balkan spada u najsloženije regije u Evropi. Uzroci ovakve složenosti su različiti – kulturni, civilizacijski, politički, ekonomski, demografski, socijalni... U proseku, u balkanskim državama 15% populacije čine pripadnici etničkih manjina. Menjanje državnih granica takođe je doprinelo manjinskoj dinamici, jer su se neke zajednice na taj način našle u ulozi manjinskih kolektiviteta. Srbija, naravno, ima sve karakteristike balkanskog prostora.

Zanimljivo je da od prvog popisa stanovništva posle Drugog svetskog rata (1948) pa do poslednjeg (2011), većina nacionalnih manjina (osim Roma) pokazuje tendenciju depopulacije...

Struktura stanovništva u Srbiji prema popisu iz 2011:⁷

Nacionalna pripadnost

Nacionalnost	Broj	Udeo	Promena 2002–2011.
• Srbi	5.988.093	83,32%	-3,62%
• Mađari	253.899	3,53%	-13,43%
• Romi	147.604	2,05%	+36,43%
• Bošnjaci	145.278	2,02%	+6,75%
• Hrvati	57.900	0,81%	-17,99%
• Slovaci	52.750	0,73%	-10,63%
• Crnogorci	38.527	0,54%	-44,2%
• Vlasi	35.330	0,49%	-11,79%
• Rumuni	29.332	0,41%	-15,17%
• Jugosloveni	23.303	0,32%	-71,13%
• Makedonci	22.755	0,32%	-11,96%
• Muslimani	22.301	0,31%	+14,35%
• Bugari	18.543	0,26%	-9,53%
• Bunjevci	16.706	0,23%	-16,52%
• Rusini	14.246	0,20%	-10,43%
• Goranci	7.767	0,11%	+69,58%
• Albanci	5.809	0,08%	/
• Ukrajinci	4.903	0,07%	-8,42%
• Nemci	4.064	0,06%	+4,18%
• Slovenci	4.033	0,06%	/
• Ostali*	17.558	0,24%	+26,12%
• Regionalna pripadnost*	30.771	0,43%	+167,92%
• Neizjašnjeni	160.346	2,23%	+48,84%
• Nepoznato*	81.740	1,14%	+8,29%

U okviru Srbije posebno mesto zauzima AP Vojvodina, etnički i verski jedan od najheterogenijih regiona na Balkanu i u Evropi. Vojvodina ima i drugačiju etničku strukturu u odnosu na Srbiju. I ovde dominiraju Srbi, ali s 66,76%; Mađari su zastupljeni s 13%; Slovaci imaju 2,6%; Hrvati 2,43%; Romi 2,19%; Rumuni 1,32%; Crnogorci 1,15%; Bunjevci 0,85%; Rusini 0,72%; Makedonci 0,54%; Ukrajinci 0,22%, itd.

⁷ http://media.popis2011.stat.rs/2012/Prezentacija_Knjiga1.pdf. Pristupljeno 9. 10. 2020.

U Srbiji postoji i visoko institucionalizovana zaštita manjinskih zajednica. Savezna skupština Savezne republike Jugoslavije je 1998. ratifikovala Okvirnu konvenciju o zaštiti prava nacionalnih manjina, prvi sveobuhvatni regionalni međunarodni ugovor i prvi pravno obavezujući međunarodni instrument koji je u celini posvećen zaštiti nacionalnih manjina. Na poziv Komiteta ministara Saveta Evrope, SR Jugoslavija je i pristupila Okvirnoj konvenciji 2001.⁸ Drugi važan standard je Evropska povelja o regionalnim – manjinskim jezicima. Povelja je nastala u okrilju Saveta Evrope, i predstavlja doprinos održavanju i razvoju evropskog kulturnog bogatstva i tradicije kroz zaštitu istorijskih regionalnih i manjinskih jezika. Povelja je za Republiku Srbiju kao sukcesora državne zajednice Srbija i Crna Gora stupila na snagu 1. juna 2006.⁹ Obrazovanje, informisanje i kultura su oblasti u kojim su manjinska prava najviše razvijena (u Vojvodini je u službenoj upotrebi šest jezika). S jedne strane, dakle, imamo „bogatstvo različitosti“ koje je poprimilo oblik stereotipa (zgodnog za upotrebu u političkom diskursu), a s druge strane imamo upozorenja o tihom nestajanju manjinskih zajednica. S jedne strane, u Vojvodini imamo šest službenih jezika, a s druge strane, činjenicu da se, osim u specijalizovanim TV emisijama „manjinskih redakcija“, ti jezici jedva čuju u javnom prostoru.

1.4. Etnička distanca

Vrlo često se dešava, dakle, da zvanična slika jednog multikulturalnog društva ne pokazuje stvarne odnose među različitim identitetskim grupacijama. Zbog toga sociolozi i psiholozi često sprovode merenja tzv. socijalne distance. Pojam socijalne distance prvi je upotrebio sociolog Park, ali se taj pojam danas najviše dovodi u vezu s Bogardusom, koji je napravio karakterističnu skalu za merenje ove pojave. Pod socijalnom distancicom Bogardus je podrazumevao stepen razumevanja i psihološke bliskosti (odnosno udaljenosti) u odnosu na različite pojedince ili grupe. Socijalna distanca, u stvari, ispituje spremnost individua za uspostavljanje međusobnih odnosa različitog stepena bliskosti. Da bi se mogla meriti, neophodno je izvršiti operacionalizaciju karakterističnih socijalnih odnosa koji mogu da reprezentuju različite stepene bliskosti ili distance.

⁸ <https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19816>

⁹ <https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19820>

Prilikom merenja socijalne distance ispitanicima se nudi mogućnost izbora jednog odgovora između sledećih opcija: jedna negativna (ne želim nikakav kontakt), na osnovu koje se određuje numerička vrednost etničke distance i nekoliko pozitivnih: 1) da bude stalno nastanjen u Srbiji (prihvatanje najmanjeg intenziteta), 2) da bira i bude biran, 3) da mi bude sused, 4) da mi bude saradnik na poslu, 5) da mi bude prepostavljeni na poslu, 6) da mi bude blizak prijatelj i 7) da sklopimo brak. Na primer, rezultati jednog empirijskog istraživanja u jugoistočnoj Srbiji, sproveđenog 2003, pokazali su da najveću distancu Srbi pokazuju prema Albancima, Bošnjacima (Muslimanima), Romima, Hrvatima i Turcima.

Evo jedne tabele koja prikazuje rezultate istraživanja¹⁰ etničke distance između pripadnika različitih manjinskih zajednica u Vojvodini.

Da li biste želeli za supružnika:

Nacionalna pripadnost	Crnogorci	Hrvati	Mađari	Romi	Rumuni	Rusini	Slovaci	Makedonci	Bunjevci	Σ tolerancija
Crnogorci	4,20	2,28	2,84	2,14	2,28	2,72	2,58	2,70	2,48	24,22
Hrvati	2,83	4,05	3,29	2,13	2,81	2,89	3,05	3,01	3,67	27,73
Mađari	2,50	2,85	4,21	2,21	2,56	2,73	2,80	2,73	2,87	25,46
Romi	2,50	2,46	2,52	3,77	2,48	2,48	2,48	2,43	2,50	23,62
Rumuni	3,12	3,13	3,13	2,29	4,37	3,16	3,15	3,15	3,03	28,53
Rusini	3,44	3,12	3,21	2,23	2,98	4,12	3,0	3,44	3,21	29,35
Slovaci	2,90	2,92	2,87	2,42	2,77	3,08	4,18	2,90	2,81	26,24
Makedonci	3,38	2,34	2,45	1,97	3,03	2,52	2,48	4,21	2,41	24,79
Bunjevci	2,90	3,32	3,07	2,46	2,89	2,92	2,95	3,07	3,93	27,51
Σ poželjnost	27,77	26,47	27,59	21,62	26,17	26,62	27,27	27,64	26,91	

Iako, možda na prvi pogled komplikovana, ova tabela nam nudi vrlo interesantne uvide u međusobne odnose manjinskih etničkih zajednica u Vojvodini. Očigledno je da pripadnici svih etničkih zajednica teže autoreprodukциji, odnosno teže tome da supružnika najradije biraju u okviru svoje etničke grupe. S druge strane, svi ispitanici su najveću distancu pokazali prema Romima. Romi su, dakle, najmanje poželjna etnička grupa za izbor supružnika (21,62), dok su najpoželjnija grupa – Crnogorci (27,77), mada su i rezultati drugih etničkih grupa vrlo slični. Najtolerantniji kod izbora supružnika su Rusini (29,35), a najnetolerantniji – Romi (23,62). Rezultati pokazuju da su Romi dvostruko socijalno distancirani – sve druge etničke grupe su najviše udaljene od Roma, a sami Romi pokazuju najmanji stepen tolerancije prema drugim etničkim grupama. Ovakva istraživanja nam pomažu da mapiramo odnose među kolektivnim identitetima, da otkrivamo „najslabije karike“ i da, u skladu s tim saznanjima, kreiramo adekvatne strategije za prevazilaženje ovih svojevrsnih socijalnih provalija.

¹⁰ Marinković, D., Lazar, Ž., Sokolovska, V. i Ristić, D., Kolektivna dinamika etničkih zajednica u Vojvodini, Novi Sad, Mediterran Publishing, 2010.

1.5. Globalizacija i identitet

Drugi način da sagledamo i bolje razumemo probleme identiteta (i interkulturalnosti uopšte) jeste da promenimo perspektivu, i da celokupni problemski sklop pogledamo iz – globalne perspektive, jer, nesumnjivo je da danas živimo u globalizovanom svetu, svetu u kojem je kontinuirani tehnološki razvoj rezultirao situacijom u kojoj se sveukupno čovečanstvo našlo u konstantnoj interakciji. Prema engleskom sociologu Entoni Gidensu, globalizacija je: „...intenzifikacija društvenih odnosa na svetskom planu, koja povezuje udaljena mesta na način da lokalna zbivanja ubožavaju događaji koji su se odigrali kilometrima daleko i vice versa.“¹¹

Popularne interpretacije globalizaciju vrlo često vide kao proces koji rezultira nametanjem „zapadnjačkog“ identiteta (tzv. „mekdonaldizacija“) i potiranjem malih kultura. Ipak, da li je zaista tako? Semjuel Hantington, u svojoj čuvenoj knjizi Sukob civilizacija, tvrdi upravo suprotno: „...umesto potpune realizacije zapadnog univerzalizma, na delu (je) policentričan proces, odnosno da je proces modernizacije odvojen od pozapadnjačenja i da ne proizvodi bilo kakvu univerzalnu civilizaciju, niti pozapadnjačenje nezapadnih društava.“¹²

Globalizacija je cirkulacija i inventivnost, mešanje i ukrštanje, a ne (samo) slabljenje ili rastakanje kultura. Globalizacija nas primorava da razmišljamo na nov način o tome da identiteti nisu ograničeni, zacrtani jednom za svagda u okviru nasleđenih okvira. Globalizacija nam, na izvestan način, pokazuje i kako je (tvrdi) multikulturalizam prevaziđen: svi ti identiteti se neprestano kreću duž transnacionalnih mreža, istovremeno koegzistiraju i ukrštaju se. S druge strane, globalizacija suštinski donosi i jačanje pojedinca i njegovu volju za subjektivizacijom. Identiteti tako postaju sve manje pitanje reprodukcije, a sve više – produkcije (drugim rečima, ja nisam XY zato što sam reprodukovao identitet svojih roditelja, već zato što sam izabrao, svojom voljom, da budem XY). Dakle, naglasak je na individualnoj perspektivi, a ne više na nekom homogenom središtu iz kojeg se proizvodi kolektivna interpretacija pojedinca.

Ili, kako bi to Žan-Fransoa Liotar rekao: „Scenario informatizacije (...) društava dozvoljava da se potpuno rasvetle izvesni aspekti (ovih) preobražaja (...) Sam čovek je malo, ali on nije izolovan, on je obuhvaćen složenim i mobilnim spletom odnosa (...) on je uvek postavljen na „čvorove“ komunikacijskih odnosa... I nikad nije lišen uticaja...“¹³ U toj globalnoj igri „atomizovanih“ individua stvaraju se mnogostruki, fluidni identiteti koji doživljavaju pomeranja i promene sa svakom novom informacijom ili kontaktom...

¹¹ Entoni Gidens, Posledice modernosti, Beograd: Filip Višnić, 1998.

¹² Semjuel Hantingron, Sukob civilizacija, Podgorica: CID, 1998.

¹³ Žan-Fransoa Liotar, Postmoderno stanje, Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo, 1988.

Slika 1, Internet

Prema nemačkom sociologu Ulrichu Beku, osnovni razlog ovog pomaka u individualizaciji je to što: „Suočen sa neizvesnošću globalnog sveta, pojedinac mora da donosi sopstvene odluke (...) Ljudi se okreću samima sebi.“¹⁴ Pokušavaju da, u tom produkovanju sopstvenih identiteta, postanu „bolji“ i „konkurentniji“ (zbog toga, uostalom, i ne bi trebalo da nas čudi masovna opsesija samoprezentovanjem na društvenim mrežama, opsesija modom, fitnesom, jogom, tetovažom, estetskom hirurgijom... uopšte, svim oblicima „samousavršavanja“). U ovim operacijama, pojedinac koristi različite metode, formule, samooznačavanja i razlikovanja, na osnovu kojih zatim dobija ili ne dobija rezonanciju od drugih. Time, ono pojedinačno ukida opštost i sâm/a se uspostavlja kao „opštost“. Za to više nije potrebno, svakako ne kao u ranijim periodima, složeno posredovanje različitih grupnih i društvenih identiteta.

Posebnu pažnju bi svakako trebalo posvetiti migracijama kao globalnom fenomenu koji proizvodi ozbiljne političke, ekonomске, socijalne i kulturne posledice. Iako je problem migracija na različite načine u fokusu stručne i političke javnosti već nekoliko decenija, intenzitet pažnje je eskalirao tokom 2015. Glavni generator ovog velikog izbegličkog talasa je bio ratni sukob u Siriji, ali i teška situacija u drugim zemljama Bliskog i Srednjeg istoka. Migranti nesumnjivo intenziviraju multikulturalnu kompleksnost društava „domaćina“, što neretko dovodi do tenzija između različitih nacionalnih i kulturnih backgrounda. Tenzije nastaju i između prava migranata na samopotvrdu sopstvenog identiteta, sopstvenog načina života, i političke zajednice koja želi da „zaštitи“ svoj pravni poredak. Mada se razlike ponekad čine nepremostivim, nesumnjivo je da će u budućnosti morati da se uspostave novi modeli interkulturalnog razumevanja kojima bi se artikulisala nova identitetska realnost u ovim društvima.

¹⁴ Ulrich Bek, Svetsko rizično društvo – u potrazi za izgubljenom sigurnošću, Novi Sad: Akademski knjiga, 2011.

II

KONCEPT INTERKULTURALNOSTI

2.1. Pojam i definicija kulture

Dakle, prilično smo daleko od bilo kakve kulturne homogenizacije. Uostalom, o tome najrečitije govori podatak da danas u svetu postoji oko 6.500 različitih jezika, odnosno, različitih kultura, a „samo“ nešto manje od dvesta država. Multikulturalnost je nesumnjiva činjenica savremenog sveta: svega desetak država (i to manjih) se, danas, može smatrati monoetničkim (monokulturalnim) i u njima živi svega 0,5% svetskog stanovništva. S druge strane, neke države, kao što je, na primer Nigerija, imaju i više od 250 etničkih zajednica sa sopstvenom tradicijom, jezikom, kulturom... U Ruskoj federaciji je identifikovano 160 etničkih zajednica...

Očigledno je da postoji daleko više kultura nego država, što nedvosmisleno ukazuje na dramatičnu kulturnu kompleksnost savremenog sveta. Danas, zahvaljujući internetu i društvenim mrežama, i najmanje kulture lako postaju vidljive i prisutne. To znači i da ćemo morati da neprestano razvijamo senzibilitet za interkulturalnost i da unapređujemo razumevanje drugih kultura.

Šta je kultura?

Postoji, naravno, mnoštvo definicija koje možemo sumirati u jednu, po kojoj je kultura svojevrsno kolektivno „programiranje“ uma, koje razlikuje članove jedne ljudske grupe od pripadnika drugih grupa. Svako od nas ima sopstvene obrasce mišljenja, osećanja i potencijala za reagovanje. Većinu tih obrazaca stekli smo tokom detinjstva jer smo tada bili najprijemčiviji za učenje i asimilaciju. Koristeći, dalje, ovu kompjutersku analogiju, takve obrasce mišljenja, osećanja i reagovanja možemo nazvati mentalnim programima ili softverima uma.

To, ipak, ne znači da su ljudi u potpunosti isprogramirani kao kompjuteri. Ponašanje ljudi je samo delimično predodređeno postojećim mentalnim programima – većina ljudi poseduje sposobnost da reaguje na nov i neočekivan način. Softveri uma, pre svega, govore o tome koja reakcija je verovatna i očekivana s obzirom na nečiju prošlost.

¹ Stuart Hall, Kome treba identitet? Fabrika knjiga, Beograd, 2020, str. 217.

² Freud, S. (1921/1991), „Group psychology and the analysis of the ego“, u: Civilization, Society and Religion, Vol. 12 Selected Works, Hamondsworth: Penguin.

Karakteristike koje najčešće odlikuju pripadnike iste kulture su zajedničko poreklo, jezik, tradicija, etnicitet, vera, ali i karakteristike koje se odnose na dimenzije zajedničke istorije i geografije, pola i roda, socioekonomskog statusa, telesnih karakteristika ili invaliditeta, seksualne orientacije, zanimanja ili profesije, itd.

Neki ljudi se (be) smatraju pripadnicima iste kulture upravo zato što imaju isti ekonomski status („kultura siromaštva“), profesionalni angažman („akademска kultura“) ili seksualnu orientaciju („gej kultura“).

Tipične zablude u vezi s pojmom kulture odnose se na izjednačavanje, odnosno mešanje kulture sa „visokom kulturom“ ili „umetnošću“, kao i na mešanje kulture sa „pristojnim“ ili „lepim“ ponašanjem.

Kulturu čine standardi (najčešće implicitni) i pravila (najčešće nepisana) koji usmeravaju ponašanje. Na „površini“ kulture obično se nalaze njeni vidljivi izrazi – materijalni kulturni proizvodi, rituali i običaji, odnosno jezik, mitovi, književna dela, muzika, ples, praznici, narodne nošnje, itd., dok se nešto „dublje“ nalaze verovanja, norme, stavovi.

Na „dubljem“ nivou kulture obično su načini, stilovi i pravila komunikacije (fakijalne ekspresije, kontakt očima, lični prostor, govor tela, ton glasa, itd.), ideje o prijateljstvu, čistoći, lepoti, moralnosti, prikladnosti, itd., koncepti vremena, prostora, (ne)pravde, uloga u vezi s polom, godinama, prijateljstvom, liderstvom, porodicom, kao i stavovi prema starijima, mladima, pravilima, radu, autoritetu, saradnji, grehu, smrti, braku, religiji, odgajanju dece, donošenju odluka, rešavanju problema i tome slično. Kultura i konkretni kulturni obrasci se usvajaju socijalizacijom, a brojni fundamentalni aspekti kulture su verovatno urođeni i zajednički ljudskom rodu.

Pet važnih činjenica o kulturi:

1. *Svako ima kulturu. Ona je u suštini identiteta, ponašanja i predstava o tome kakav treba da bude svet. Svi zapravo žive u okviru različitih kulturnih sfera: etničkih, religijskih, jezičkih, klasnih i drugih. Moguće je steći i novu kulturu, usled, na primer, migracija, promene ekonomskog statusa ili sticanjem invaliditeta.*
2. *Unutar kultura postoje diverziteti. Pogrešno je prepostaviti da su svi pripadnici jedne kulture isti. Unutar grupe su moguće veoma različite kulturne norme, uverenja i prakse.*
3. *Kulture nisu statične. One se menjaju i razvijaju u susretu s novim okolnostima, izazovima ili prilikama. Susreti različitih kultura posebno podstiču međusobni razvoj i promene.*

4. Kultura nije determinativna. Različite osobe na različit način uvažavaju kulturne norme i očekivanja. Pogrešno je pretpostaviti da će se pojedinac ponašati na određen način samo na osnovu specifičnog aspekta njegovog kulturnog iskustva i identiteta.

5. Kulturne razlike se usložnjavaju usled razlika u statusu i moći raznih kultura. Kada neka kulturna grupa poseduje veću moć i bolji status, tako da norme te kulture prožimaju sve društvene institucije kao „ispravne“. Kulture koje imaju manje moći i niži status tada se vide kao „druge“, kao neadekvatne ili devijantne.

Pojedinci se, kao i društva, razlikuju po svojoj sposobnosti da uoče i prihvate kulturne razlike. Kulturne i identitetske napetosti najčešće su rešavane putem tri najvažnija modela kulturne integracije:

Asimilacija: pojedinci ili grupe prihvataju tuđu (većinsku) kulturu kao sopstvenu, njen jezik, običaje, društvene norme, oblačenje, hranu, itd. Na primer, mnoge populacije su tokom vladavine i širenja Rimskog carstva prihvatile latinski jezik, rimske običaje i norme, rimsku umetnost i arhitekturu, itd. Slično tome, danas mnogi pripadnici romske populacije, u strahu od diskriminacije, nastoje da se asimiliju u većinsku kulturu u kojoj žive (srpsku, mađarsku, rumunsku, italijansku, itd.), usvajajući njen jezik, običaje, identitet i obrasce ponašanja. Proces asimilacije može biti spor i postepen, a može se desiti i naglo ili brzo, kao npr. u slučaju izbeglica ili migranata koji snažno nastoje da ostanu u državi u koju su došli i samim tim se brzo asimiliju u većinsku kulturu. Asimilacija može biti spontana i dobrotvorna, a može biti i obavezujuća ili prinudna (npr. kada se za sticanje državljanstva kao uslov postavlja učenje većinskog jezika). Sve do šezdesetih godina, asimilacija je u društvenim naukama smatrana za poželjni ideal i bila je dominantna ideja o tome kako bi manjinske grupe „trebalo“ da se ponašaju u okvirima većinske kulture, a sve to zarad društvene stabilnosti, kohezije i harmonije. Ta zamisao je danas odbačena u društvenim naukama, ali i dalje opstaje ili istrajava među mnogim političkim profesionalcima.

„Lonac za rastapanje“ (melting pot): metafora je za homogenizaciju heterogenih društava. Može se razumeti i kao varijanta asimilacije, s tim da se u slučaju melting pota različiti elementi stapaju u novu, harmoničnu celinu koja ima zajedničku kulturu. Termin melting pot se koristi prvenstveno u vezi s kulturom Sjedinjenih Američkih Država. Krajem dvadesetog veka ovaj koncept je bio izložen snažnim kritikama pristalica multikulturalizma, koji su doveli u pitanje opravdanost ovakvog brisanja kulturnih razlika. Nakon toga su se pojavile alternativni koncepti, kao što su kulturološki mozaik, činija salate ili američki kaleidoskop – različite kulture se mešaju, ali istovremeno čuvaju svoju osobenost.

Pluralizam (multikulturalizam): Multikulturalizam predstavlja oblik kulturnog diverziteta u kojem uporedo postoje različite kulture, koje ne menjaju svoje karakteristike. U okviru koncepcije multikulturalizma, kulture su najčešće obuhvaćene

posebnom, formalno-pravnom zaštitom. Multikulturalizam, takođe, može da odvede i u segregaciju ili izolaciju različitih kultura, odnosno u naglašavanje kulturnih razlika umesto sličnosti i međusobnog prihvatanja. Drugim rečima – u getokulturalizam.

Međutim, u savremenom, dinamičnom i kompleksnom društvu, svakodnevno smo prinuđeni na iznalaženje efikasnih načina kulturne interakcije i komunikacije, dok su se u bliskoj prošlosti s tim suočavali samo pripadnici određenih profesija, kao što su trgovci, diplomate i međunarodni putnici. Zbog toga se u ovom delu bavimo važnim pitanjima u vezi s interkulturalnom interakcijom i komunikacijom: pojmom i definicijom interkulturalnosti; barijerama u interkulturnoj komunikaciji i interkulturnom kompetentnošću.

2.2. Pojam i definicija interkulturalnosti

Interkulturalnost je pojam koji podrazumeva odnos, razmenu i skup dinamičkih tokova različitih kultura. Dok multikulturalnost označava postojanje više kultura na istom prostoru, interkulturalnost naglašava odnos među kultura i neophodnost međusobne interakcije. Interkulturalnost podrazumeva suočavanje s problemima koji se javljaju u odnosima između nosilaca različitih kultura, njihovo prihvatanje i poštovanje. Prefiks inter ne znači jednostavno prisustvo ili suživot, slučajno mešanje kultura, niti zamenu jednog oblika mišljenja drugim, već mogućnost upoređivanja različitih mišljenja, ideja i kultura na jednom prostoru.

Interkulturalnost podstiče na razmišljanje o razlikama etničke, kulturne, religiozne i druge prirode, o borbi protiv predrasuda, o mirnom suživotu među narodima, pojedincima ili grupama različitog porekla, o jednakim mogućnostima u obrazovanju ili ispovedanju različitih veroispovesti, ispoljavanju drugačijih mišljenja, stavova, seksualnih orientacija, pitanja o tzv. ejdžizmu (ageism), tj. toleranciji prema staroj populaciji. Interkulturalizam putem konkretnih prilika omogućava da se dođe do suočavanja, komunikacije, međusobnog upoznavanja i vrednovanja, razmene vrednosti i modela života, kao i društveno-etičkog poštovanja.

Interkulturalno vaspitanje ima za cilj razumevanje i prihvatanje osoba koje dolaze iz drugih kultura. Dakle, interkulturalizam znači shvatiti drugog i biti u interaktivnom odnosu s njim. Pritom, shvatiti ne znači akumulirati informacije, govoriti o drugima, već govoriti s drugima, slušati i odgovarati. Interkulturalizam treba posmatrati kao fenomen kulturne interakcije i kulturnog dinamizma. U tom procesu, puka tolerancija nije dovoljan podsticaj interkulturalnosti. Pasivno prihvati ili uočiti postojanje različitog ne obavezuje i na vlastiti odnos prema utvrđenoj različitosti. Interkulturalno vaspitanje obraća se svim ljudima, svakom

pojedincu, a ne samo učenicima, studentima ili migrantima. Interkulturalnost znači mogućnost suočavanja ideja, što prepostavlja promenu u načinu mišljenja, te se kao takva temelji na zamisli boljeg i humanijeg društva i budućnosti u kojem će biti eliminisani rasizam i dominacija čoveka nad čovekom.

2.3. Barijere u interkulturalnoj komunikaciji

U inerkulturalnoj komunikaciji često se sudaramo s nevidljivim zidovima, barijerama koje otežavaju, a često i onemogućavaju razumevanje. Uzroci frustracija i nerazumevanja prilikom interkulturalnog susreta:

1. Prvi kamen spoticanja je prepostavka o sličnostima. Ljudi imaju različita naivna uverenja o svetu koji ih okružuje i o tome kakvi su drugi ljudi. Jedna o takvih naivnih prepostavki je da među ljudima u svetu postoji značajan broj sličnosti koje olakšavaju komunikaciju. Za uspešnu interkulturalnu komunikaciju je važno da shvatimo da se univerzalije o ljudskoj prirodi ne mogu iskoristiti kao osnova za automatsko razumevanje. Moramo da prepostavimo i razlike. Kada ne posedujemo informacije o drugoj kulturi, prirodno je da prepostavimo sličnosti, a ne razlike. Opasnost leži u tome što zbog prepostavljene sličnosti između dve kulture možemo da zanemarimo značajne razlike. Zapravo, kada se susretnemo s novom kulturom, najbolje je da ne prepostavimo ništa, već da pitamo i da se informišemo o tome kakvi običaji i norme postoje u dатој kulturi.

2. Jezik, tačnije, problemi koji se javljaju usled korišćenja različitih jezika su druga poteškoća u intekulturalnoj komunikaciji. Kada koristimo strani jezik, prisutna je tendencija da rečima i izrazima iz stranog jezika pripisuјemo samo jedno značenje tj. često doslovno upotrebljavamo reči i izraze što može biti izvor nerazumevanja. Takođe, prilikom korišćenja stranog jezika teškoću predstavljaju i figurativna značenja pojedinih termina.

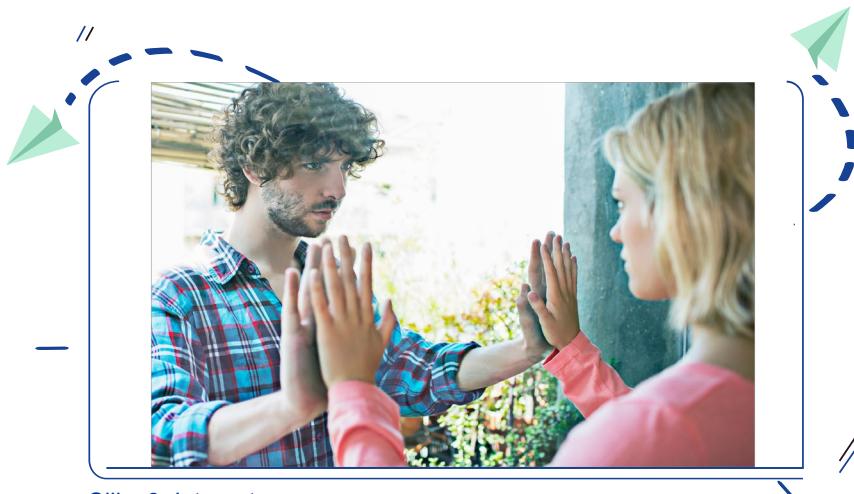
3. Komunikacije može da se odvija i bez reči – neverbalno. **Neverbalni znaci** mogu da nose različito značenje u različitim kulturama. Pored toga, u pojedinim kulturama neverbalnim znacima se pridaje više pažnje i oni imaju veći značaj u komunikaciji nego što je to slučaj u drugim. Pojedine neverbalne znake i simbole, kao što su gestovi ili pokreti tela lakše je uočiti, dok je druge, kao što su prostorna distanca, ili tretiranje vremena, mnogo teže identifikovati.

4. Prisustvo predubeđenja i stereotipa je četvrti kamen spoticanja u interkulturalnoj komunikaciji. Stereotipi su pojednostavljena, preterana i veoma uopštena mišljenja o pripadnicima pojedinih grupa. Stereotipi postoje jer ljudima pomažu da smanje pretnju od neizvesnog čineći svet predvidljiv. Važno je da imamo na umu da stereotipi često nisu u skladu s objektivnim stanjem stvari i da zbog toga mogu biti ogroman kamen spoticanja u komunikaciji.

Drugačije rečeno, kada imamo izvesne stereotipne prekoncepte o osobi iz druge kulture, mi ćemo njen ponašanje interpretirati u skladu s tom prekonceptom bez obzira šta je stvarni razlog njenog ponašanja, a to svakako ne dovodi do razumevanja.

5. **Tendencija da vrednujemo.** Ljudi su skloni da svoju kulturu i svoj način života tretiraju kao prirodno stanje stvari i da o drugima prosuđuju polazeći od sopstvenih kulturnih standarda, odnosno prisutna je tendencija da postupke i izjave ljudi iz drugih kultura odobravamo ili ne odobravamo, poredeći ih isključivo sa standardima koji potiču iz naše kulture i našeg načina života (ne kaže se bez razloga da „stvari ne vidimo onakvim kakve one to jesu, već onakvim kakvi smo mi sami“ umesto da nastojimo da ih razumemo. Da bi se uspostavila uspešna interkulturna komunikacija i razumevanje, potrebno je da budemo otvorenog uma i da stavove i ponašanja ljudi iz drugih kultura gledamo iz njihove perspektive.

6. Šesti kamen spoticanja u interkulturnoj komunikaciji je **anksioznost ili tenzija**. Svaka interkulturna komunikacija sadrži izvesnu dozu neizvesnosti i zbog toga su anksioznost i tenzija česte pojave. Recimo, kada se nalazimo u inostranstvu, izloženi smo gomili verbalnih, neverbalnih, fizičkih i psiholoških draži, koje se razlikuju od onih na koje smo navikli, što može da bude veoma stresno po nas. Kada smo napeti i nervozni, mi pažnju obraćamo na sopstveno stanje tenzije, a ne na ono što nam govori sagovornik. Takođe, tada imamo problem i da iskažemo ono što želimo, da se izrazimo.

Slika 2, Internet

2.3. Intercultural competence: the path to mutual understanding

Poznavanje dimenzija kulturnih razlika može nam biti dragocen oslonac i polazni okvir u interculturalnoj komunikaciji. Manje ćemo grešaka napraviti i osećaćemo se sigurnije ukoliko znamo kako se u određenoj kulturi tretiraju informacije, kontekst, vreme i prostor, ili kakva je distanca moći, da li je data kultura individualistički i kolektivistički orijentisana, maskulina ili feminina. Bitno je uzeti u obzir da se pojedini segmenti društva unutar jedne kulture mogu razlikovati, kao i da postoje individualne razlike.

Etnocentrizam u velikoj meri onemogućava i otežava interculturalnu komunikaciju i razumevanje. Zato ga treba izbegavati i raditi na njegovom iskorenjivanju. To ne znači da ne treba da budemo ponosni na sopstveno kulturno poreklo i nasleđe ili da treba da se odrekнемo sopstvene kulture. Svesnost o tome da se pri interculturalnoj komunikaciji možemo spotaknuti i o druge barijere, kao i njihovo blagovremeno prepoznavanje, takođe jeste važna. Još je važnije da prepreke i zastoje u komunikaciji tretiramo kao prilike za učenje. Ukoliko nerazumevanje i konflikte pri interculturalnom susretu tretiramo kao probleme koje treba izbegavati – ne rešavamo te probleme, već samo uskraćujemo sebi šansu za učenje.

Neki od ključnih sastojaka interculturalne kompetencije su:

- Svesnost o sebi kao kompleksnom kulturnom biću,
- Svesnost o uticaju koji kultura kojoj pripadamo vrši na naše mišljenje i ponašanje,
- Sposobnost da se zajedno sa drugima angažujemo u istraživanju prečutnih prepostavki koje utiču na naše ponašanje,
- Kao i otvorenost da se testiraju različiti pogledi na svet, načini mišljenja i obavljanja stvari.

Interculturalna kompetencija je upravo sposobnost da se prepoznaju i koriste kulturne razlike kao jedan od resursa za učenje. Polazna pretpostavka je da ljudi mogu više da nauče jedni od drugih onda kada se međusobno dosta razlikuju. Za to je potrebno da postoji uzajamno poštovanje i dovoljna doza radoznalosti kako bi se prevladala tenzija koja obično prati jedan interculturalni susret.

III

REGULATORNI OKVIRI EU I SRBIJE

3.1. Normativna sfera

Postoji, naravno, i normativna sfera u kojoj se definišu elementarni pravni okviri kojima se štiti pravo na kulturnu raznolikost. Ključni dokument je svakako Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija iz 1948. Svi međunarodni dokumenti koji se odnose na ostvarivanje prava na sopstvenu kulturu baziraju se na upravo na ovoj Deklaraciji. Pogledajmo najznačajnije delove ovog važnog dokumenta:

Član 1: Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i sveštu i treba jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva.

Član 26: Obrazovanje treba da bude usmereno ka punom razvitku ljudske ličnosti i učvršćivanju poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ono treba da unapređuje razumevanje, trpežljivost i prijateljstvo među svim narodima, rasnim i verskim grupama, kao i delatnost Ujedinjenih nacija za održanje mira.

Član 27: Svako ima pravo da slobodno učestvuje u kulturnom životu zajednice, da uživa u umetnosti i da učestvuje u naučnom napretku i u dobrobiti koja otuda proističe.

Ovom prilikom ćemo se koncentrisati, pre svega, na normativne okvire koji regulišu interkulturalno obrazovanje. U tom smislu, citirani članovi Deklaracije bili su osnova za brojna dokumenta koje su donele Ujedinjene nacije i UNESCO, a zatim i mnoge pojedinačne države. UNESCO u Smernicama za interkulturalno obrazovanje definiše tri osnovna principa: 1. Interkulturalno obrazovanje poštuje kulturni identitet učenika pružanjem kulturno odgovarajućeg i pristupačnog kvalitetnog obrazovanja za sve; 2. Interkulturalno obrazovanje pruža svim učenicima kulturna znanja, veštine i stavove koji su im neophodni da budu aktivni i odgovorni građani društva; 3. Interkulturalno obrazovanje pruža svim učenicima kulturna znanja, veštine i stavove koji ih osposobljavaju da doprinose poštovanju, razumevanju i solidarnosti među pojedincima, etničkim, socijalnim i kulturnim grupama i nacijama.

¹ Stuart Hall, Kome treba identitet? Fabrika knjiga, Beograd, 2020, str. 217.

² Freud, S. (1921/1991), „Group psychology and the analysis of the ego“, u: Civilization, Society and Religion, Vol. 12 Selected Works, Hamondsworth: Penguin.

Interkulturalno drvo:

Grane: razjašnjenje, podučavanje, promovisanje, podrška i ozakonjenje interkulturnalnog obrazovanja.

Stablo: kulturna raznolikost, ljudska prava i interkulturni dijalog;

Koren: kultura (identitet, vrednosti, stavovi, verovanja).

U poslednjih nekoliko decenija, institucije Evropske unije su, u kontekstu proširenja EU i migracija koje su se nakon proširenja dešavale, postale veoma važan faktor za nacionalne politike u obrazovanju. Ipak, i pored poziva na ujedinjenje evropskog obrazovnog sistema u oblasti interkulturnalnog obrazovanja, sve zemlje Evropske unije imaju značajnu autonomiju u svojim politikama obrazovanja.

Zbog toga su akcije Evropske unije bile usmerene, pre svega, ka dopunjavanju inicijativa pokrenutih na nacionalnom nivou (Otvoreni metod koordinacije), tako što su se identifikovali zajednički izazovi, promovisale najbolje prakse i podsticale države članice na inoviranje postojećih nacionalnih politika. O tome koliko je interkulturno obrazovanje važno za EU, govore i mnogobrojna dokumenta koja regulišu ovu oblast.

Sadržaj ovih dokumenata moguće je sažeti u četiri oblasti:

1. Obezbeđivanje jednakog tretmana u obrazovanju. EU zastupa jasan stav o nediskriminaciji, izražen kroz obavezujuću direktivu Saveta Evropske unije, usvojenu 29. juna 2000, u kojoj se naglašava da se kroz obrazovanje mora osigurati razvoj demokratskog i tolerantnog društva.

2. Obrazovanje i socijalna inkluzija mladih. Uključivanje mladih ljudi predstavlja ključni element evropskih integracija, a glavnu ulogu u tome ima obrazovanje. Izdvojeno je osam ključnih kompetencija: komunikacija na maternjem jeziku, komunikacija na stranim jezicima, matematička i naučna pismenost, učenje kako se uči, preduzimljivost i preuzetnost, digitalne veštine, kulturna ekspresija i kreativnost i interpersonalne i građanske kompetencije.

3. Integracija građana trećih zemalja, odnosno migranata. Rezolucija Evropskog parlamenta o obrazovanju dece migranata (2005) istakla je značaj integracije u školama, multijezičkog obrazovanja, dijaloga i razmene, kako o kulturi domaćina, tako i o kulturi i istoriji zemalja iz kojih migranti dolaze.

4. Praćenje napredovanja i postignuća dece iz različitih kultura (pre svega preko standardizovanih testova).

3.2. Iskustva pojedinih država Evrope

Politika obrazovanja se, poslednjih nekoliko decenija, sa marginama pomera u sam centar interesovanja institucija Evropske unije. Nema sumnje da je ovo pomeranje fokusa doprinelo i da u zemljama članicama (koje inače imaju visok stepen autonomije u politikama obrazovanja) dođe do promena u sadržajima školskih kurikuluma, te da se, od etnocentričnih, sve više orientišu ka interkulturnim sadržajima. Ipak, evropska države se oslanjaju na različite modele obrazovanja, što rezultira i različitim iskustvima koje mлади doživljavaju tokom školovanja. Ukoliko uporedimo nastavne planove i programe, uvidećemo prilične razlike i na relaciji multikulturalizam– interkulturalizam. Tako, na primer, dok u Nemačkoj, Grčkoj i Irskoj dominira interkulturalizam, u Velikoj Britaniji (kao, uostalom, i u Kanadi i Sjedinjenim Američkim Državama), u većoj meri su opredeljeni ka multikulturalizmu.

Savet Evrope je 2002. pokrenuo projekat pod nazivom Novi izazov: interkulturno obrazovanje, čiji je cilj bio podizanje svesti o neophodnosti uključivanja međuverskog dijaloga kao elementa interkulturnog obrazovanja, odnosno fokusiranja na analizu religije kao „kulturnog fenomena“. Ovo je istaknuto i u projektu Politike i prakse podučavanja sociokултурне raznolikosti, Saveta Evrope iz 2005, čiji je glavni cilj bio uvođenje zajedničkih evropskih principa u tretiraju pojma različitosti u obrazovanju. Savet je naglasio da je podučavanje različitosti neophodno sprovoditi kroz nastavne programe, ali i obukom samih nastavnika. Različite politike interkulturnog obrazovanja analiziraćemo kroz normativne prakse pet zemalja: Nemačke, kao „stare“ članice Evropske unije i kao države koja je suočena sa veoma kompleksnim izazovom zbog velikog broja migranata; Irske, kao dobrog primera interkulturnog obrazovanja; Mađarske, kao novije članice Evropske unije; Švajcarske, kao zemlje koja nije članica EU, ali koja je snažni promoter interkulturnog obrazovanja i, konačno, Srbije, kao državu koja je „na putu“ ka članstvu u EU.

Slika 3, Internet

Nemačka

Zbog sve veće kulturološke heterogenosti nemačkog društva (kao posljedica globalizacije, evropskih integracija, migracija), Ministarstvo prosvete je još 1996. usvojilo Preporuke za interkulturno obrazovanje i vaspitanje u školama. Ovaj dokument predstavlja orientacioni i multidisciplinarni okvir za zajedničko i sistemsко interkulturno obrazovanje u svim nemačkim pokrajinama.

Preporuke definišu četiri osnovna načela interkulturnog obrazovanja:

- Raznolikost je normalna i predstavlja potencijal za sve;
- Interkulturne kompetencije se stiču i kroz nastavu i kroz vannastavne aktivnosti;
- Škola je centralno mesto za sticanje jezičkih kompetencija;
- Formiranje aktivnog obrazovno-vaspitnog partnerstva sa roditeljima.

Irska

Veoma detaljna regulativa u Irskoj definiše sve aspekte važne za uspešno interkulturno obrazovanje – od Interkulturne obrazovne strategije do konkretnih aktivnosti u Smernicama za interkulturno obrazovanje u osnovnim i srednjim školama. Ciljevi definisani u Strategiji obuhvataju sledeće teme:

- Omogućavanje institucionalnog pristupa u stvaranju interkulturnog okruženja za učenje;
- Razvijanje interkulturne nastavne metode;
- Pomoći učenicima u ovladavanju jezikom na kojem uče;
- Ohrabruvanje aktivnog partnerstva između nastavnika, učenika, roditelja i zajednice;
- Promovisanje efikasne komunikacije;
- Promovisanje prikupljanja podataka i monitoringa.

Mađarska

U Mađarskoj se nešto veća pažnja interkulturalnom obrazovanju posvećuje tek od ulaska u Evropsku uniju 2004. U mađarskom Zakonu o opštem obrazovanju iz 2011. nema odredbi koje se konkretno odnose na interkulturalnost, ali je u praksi inkluzija dece različitih sposobnosti, različitog etničkog i nacionalnog porekla postala deo zvanične politike obrazovanja. Odredba o obaveznom obrazovanju (od treće do šesnaeste godine) posebno je važna za inkluziju romske dece. Pored toga, Zakon o opštem obrazovanju garantuje nacionalnim manjinama osnivanje sopstvenih škola i obrazovanje na maternjem jeziku.

Švajcarska

Švajcarska se smatra paradigmom multikulturalne i multilingvalne zemlje, jer se sastoji od dvadeset šest kantona u kojima se govore nemački, francuski, italijanski ili retoromanski. Pored toga, u Švajcarskoj živi čak 22,4% stranaca. Najvažniji instrument za definisanje obrazovnih ciljeva je Nastavni plan, koji se uvodi u škole u većini kantona i kojim će se sprovesti harmonizacija školskih ciljeva. Nastavnim planom se definiše i sedam međupredmetnih tema: politika, demografija i ljudska prava, prirodno okruženje, rod i ravnopravnost, zdravlje, globalni razvoj i mir, kulturni identitet i interkulturalno razumevanje, privreda i potrošnja. Kao i u Nemačkoj, najveći izazov za Švajcarsku svakako predstavljaju migranti. Švajcarska pored toga podržava interkulturalno obrazovanje u zemljama porekla migranata, kroz različite podrške projektima kojima se promoviše ovakav pristup obrazovanju. Posebna pažnja posvećuje se interkulturalnoj osetljivosti nastavnika.

Srbija

Osnovni pravni instrumenti Republike Srbije kojima se uvažava multietnički karakter našeg društva jesu Ustav (2006) i Zakon o zabrani diskriminacije (2009). Zakoni u oblasti obrazivanja takođe sadrže elemente na kojima se može zasnovati interkulturalno obrazovanje. U Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja poklonjena je posebna pažnja zabrani diskriminacije u obrazovnim ustanovama, garantovanju ravnopravnosti i kvalitetnom obrazovanju za sve učenike. U članu 3 ovog zakona podržavaju se ravnopravnost, tolerancija, ljudska prava i društvena odgovornost. Navodi se i da se u procesu obrazovanja neguje otvorenost, saradnja, svest o kulturnoj i civilizacijskoj povezanosti u svetu, posvećenost osnovnim moralnim vrednostima, pravdi, istini, solidarnosti, slobodi, poštenju i odgovornosti.

Multikulturalizam se eksplicitno pominje u ciljevima obrazovanja i vaspitanja (član 4): „Formiranje stavova, uverenja i sistema vrednosti, ličnog razvoja, ličnog i nacionalnog identiteta, razvijanje svesti i osećanja pripadnosti državi Srbiji,

poštovanje i negovanje srpskog jezika i svog jezika, tradicije i kulture srpskog naroda, nacionalnih manjina i etničkih zajednica, drugih naroda, razvijanje multikulturalizma, poštovanje i očuvanje nacionalne i svetske kulturne baštine.“

U članu 9 ovog Zakona definišu se mogućnosti ostvarivanja prava na obrazovanje na maternjem jeziku za pripadnike nacionalnih manjina i mogućnost izvođenja obrazovno-vaspitnog rada na stranom jeziku, odnosno, mogućnost zajednice gluvih da se obrazuje na znakovnom jeziku. Dakle, u Zakonu iz 2009, akcenat je pre na multikulturalizmu, dok se interkulturalno obrazovanje praktično i ne spominje – ni u principima ni u ciljevima.

U novom Zakonu o osnovama sistema obrazovanja, koji je stupio na snagu 7. oktobra 2017., u članu 7, a u vezi s učenicima kojima je potrebna dodatna obrazovna podrška, navodi se: „U skladu s principima inkluzivnog i interkulturalnog obrazovanja i vaspitanja.“ U članu 9 navedeni su sledeći ciljevi obrazovanja:

- Razvijanje ličnog i nacionalnog identiteta;
- Razvijanje svesti i osećanja pripadnosti Republici Srbiji;
- Poštovanje i negovanje srpskog jezika i maternjeg jezika, tradicije i kulture srpskog naroda i nacionalnih manjina, razvijanje interkulturalnosti, poštovanje i očuvanje nacionalne svetske kulturne baštine.

Pri svemu tome, neophodno je napomenuti da je eksplisitno pominjanje interkulturnosti posledica, pre svega, pritiska i aktivnosti pojedinih nevladinih organizacija. Ipak, više je nego očigledno da strategija razvoja obrazovnog sistema u Srbiji još uvek nije u pravoj meri zasnovana na interkulturalnom, već pre svega na multikulturalnom pristupu obrazovanju. Iako je Srbija potpisnica mnogih međunarodnih deklaracija, napori za oticanje marginalizacije, diskriminacije i netolerancije još uvek nisu u dovoljnoj meri ugrađeni u obrazovni sistem.

Sadržaji koji su trenutno zastupljeni u kurikulumima uglavnom pokazuju orijentaciju ka multikulturalizmu (upoznavanje tradicije, običaja sopstvene kulture). Identifikovan je problem dominacije kulturnih obrazaca većinske nacije, pre svega u sadržajima iz istorije i književnosti. Uočljive su nedovoljne kompetencije nastavnika za interkulturalno obrazovanje (nepoznavanje stranih jezika i jezika manjina, nepoznavanje istorije, kulture i običaja drugih etničkih grupa; nedovoljna interkulturalna osetljivost).

Pojedini nastavnici imaju negativan stav prema kulturnim razlikama i nedovoljno su svesni stereotipa i predrasuda prema pripadnicima drugih kultura. Frapantno zvuči podatak iz istraživanja (Jokić i Petrović, 2016), da se najveći broj nastavnika, u pogledu interkulturalne osetljivosti, nalazi na stadijumu minimiziranja kulturnih razlika (63,2%) i na dva stadijuma etnocentrizma – odbrana od kulturnih razlika (20%) i poricanje kulturnih razlika (9,7%), dok svega 0,6% (!) izražava stav prihvatanja kulturnih razlika.

Šta je neophodno uraditi?

- Kreirati novu strategiju obrazovanja, kojom će biti eksplisitno obuhvaćeni principi i ciljevi interkulturalnog obrazovanja.
- Razviti sistem monitoringa i analiza, kojim bi identifikovali problemi, ali i primeri dobre prakse u vezi s interkulturalnim obrazovanjem.
- Kreirati vodič za primenu zakonske regulative u oblasti interkulturalnog obrazovanja.
- Revidirati standarde kompetencija za profesore i nastavnike, uključiti interkulturalnu osjetljivost i interkulturalnu kompetentnost kao sastavni deo korpusa kompetencije nastavnika.
- Neophodno je da pedagoški fakulteti i fakulteti koji obrazuju predmetne nastavnike u svoje studijske programe uključe interkulturalno obrazovanje.
- Obezbediti stručno usavršavanje nastavnika, vaspitača, pedagoških asistenata i stručnih saradnika u oblasti interkulturalnog obrazovanja.
- Uvesti interkulturalnost kao integralni deo sistema za razvoj, praćenje, vrednovanje i samovrednovanje.

Dakle, očigledno je da Srbija zaostaje za većinom evropskih država kada je u pitanju orientacija ka interkulturalnom obrazovanju. To je posebno zabrinjavajuće, ne samo u kontekstu procesa integracije u Evropsku uniju već i u kontekstu izgradnje savremenog društva koje će biti „konkurentno“ u sveopštoj, globalnoj utakmici. Neprepoznavanje interkulturalnosti kao neizbežnog principa savremenog sveta ozbiljno hindekpira svako (pa i naše) društvo. Orientacija ka etnocentrizmu (čak i u slučaju deklarativnog multikulturalizma), stvara jednu vrstu defanzivnog društvenog refleksa i vodi ka preopterećenosti problemima očuvanja sopstvenog identiteta, rezultira orientacijom-ka-sebi i binarnim šematismom („mi“-„oni“, „naši“-„njihovi“). Na taj način umanjuje se društvena kompleksnost, fleksibilnost i mogućnost da se na adekvatan način reaguje na različite vrste izazova koji se pojavljuju u savremenom svetu.

IV PRAKSA, DRUŠTVENI OBRASCI I NAVIKE

4.1. Evropska unija i Srbija: stereotipi o ugrožavanju

U srpskoj javnosti već je četvrt veka dominantna pretpostavka koja je čestim ponavljanjem postala stereotip: internacionalne integracije, a posebno one evropske, predstavljaju okvir u kojem nacionalni identitet slabi i vremenom se gubi, dok se kulturna baština i lokalne tradicije radikalno transformišu u unifikujućem naletu globalizacije. Otpori evrointegracijama u srpskom društvu uglavnom se izvode iz pogrešnog zaključka da ograničavanje državnog suvereniteta nužno povlači slabljenje, pa i nestanak interpretativnog suvereniteta nad sopstvenom prošlošću, kulturom, identitetom i „tradicijom“.

Analiza sociokulturnih trendova ukazuje na to da ideja pristupanja Srbije Evropskoj uniji suočava sa sve manjom podrškom među građanima. Ovo posebno dolazi do izražaja kada je reč o:

- a) Nezadovoljstvu šire populacije kondicionalnim karakterom pristupanja, i
- b) Izrazitom protivljenju identitetskim elementima te kondicionalnosti.

Takva situacija, koja traje već duže od jedne decenije, narušava stabilnost za kojom – kako to novija istraživanja u Srbiji pokazuju – građani osećaju vrlo izraženu potrebu. Imajući to u vidu, postoji opravdani rizik da će, među većinom građana, evroskeptizam, pa i evrofobija, trijumfovati nad evrointegracijama. Problem je tim ozbiljniji što među onima koji najglasnije proglašavaju opasnost po „naš identitet“ i koji najavljiju apokaliptičke vizije „kraja nacije“ i „ugrožavanja srpstva“ prednjače pripadnici kulturne elite.

Ukoliko se ovakvo antievropsko raspoloženje nastavi ili produbi, u sinergiji s ekonomskom krizom i pod stalnim pritiskom primordijalne (poglavito etničke i konfesionalne) tobožnje identitetske „konkurenције“, doći će i do ozbiljnih promena orijentacije i na samoj političkoj sceni Srbije.

Dosadašnji pokušaji da se „pripremi teren“ evropskim vrednostima, bez uključivanja kulturnih elita, nisu dali rezultate, budući da su upravljanje osećanjima pripadanja i menadžment identiteta uglavnom bili u rukama evroskeptične, evrofobične ili otvoreno antievropske strane. Razlog ovakve situacije najverovatnije leži u činjenici da je u Republici Srbiji, pristupanje EU do sada uglavnom konceptualizovano kao politički i ekonomski projekat, dok je veoma malo pažnje pridavano objašnjavanju identitetskih aspekata.

Rezultati različitih istraživanja pokazuju da Evropska unija predstavlja najvećeg identitetskog investitora u globalnim okvirima – umesto supranacionalni entitet koji „ugrožava“ nacionalni identitet, jezičke, istorijske i kulturne specifičnosti srpskog naroda i njegovog kulturnog nasleđa, što je interpretacija koju javnosti plasiraju mnogi evroskeptici, evrofobi i otvoreni protivnici pristupanja. Naime, kroz različite programe Unije na godišnjem nivou izdvajaju se sredstva koja omogućavaju da pojedinačni nacionalni identiteti i nacionalna i regionalna kulturna baština ne samo ne budu ugroženi u velikom zajedničkom okviru već im upravo taj okvir omogućava održivost u vremenima kriza i promena. Evropska unija ima značajne fondove za finansiranje kulturnih programa, kako iz onih koji su direktno vezani za kulturu, tako i u još većoj meri po osnovu sredstava koja se mogu dobiti iz strukturnih fondova Unije. U kontekstu sve dublje ekonomске krize, programi EU za zaštitu nacionalnih, regionalnih i lokalnih specifičnosti jezika i kultura mogu biti značajna dopuna skromnih mogućnosti Republike Srbije da neguje vlastiti nacionalni identitet i kulturnu baštinu.

Imajući u vidu stereotip o „gušenju“ nacionalnog identiteta i brisanju granica među nacionalnim kulturama u populaciji, izuzetno je važno da se kulturne elite informišu o tome da se u okvirima Unije dešava upravo suprotno – da se nacionalni identitet i kulturna baština organizovano, sistematski i finansijski održivo proučavaju i neguju, bez straha od njihovog „gubljenja“ ili „nestanka“. Evropska unija teži ojačavanju zajedničkih kulturnih elemenata, ne umanjujući doprinose niti poništavajući kulturne nacionalne ili regionalne posebnosti. Na ovaj način, moguće je istovremeno i osnažiti identitetski optimizam šireg građanstva i umanjiti identitetski pesimizam kulturnih elita.

U skladu sa analizom sadržanom u Strategiji pridruživanja Republike Srbije Evropskoj uniji, možemo konstatovati da postoji problem i u količini i u kvalitetu dostupnih informacija o procesu evrointegracije. Posebno je uočljiv „zamor“ načinima na koji su evrointegracije predstavljene u domaćoj javnosti, posebno kad je reč o identitetskim pitanjima. Važna činjenica je i da se u srpskoj javnosti prepoznaće izrazito nezadovoljstvo „politikom stalnog uslovljavanja“ (tj. načinom na koji je pristupanje strukturisano).

Popularni i dugo negovan stereotip – da, isključivo izolovana, arhaično posmatrano „suverena“ država može i mora biti čuvar nacionalnog identiteta i kulturne baštine – tokom poslednjih decenija doprineo je formiranju etatističkog pogleda na ekonomiju i politiku u užem smislu. Taj pogled je u domaćoj javnosti proširen i na identitetska pitanja. Na taj način i javnost i ispitanici vide isključivo suverenu nacionalnu državu kao zaštitnicu nacionalne istorije, jezika, kulture i religije (analogno tome – manjine zaštitnike vide u nacionalnim državama-maticama ili u pozitivnoj diskriminaciji u još uvek nezaživelim i zloupotrebnim izuzetno podložnim, multikulturalnim politikama), čime se pristupanje Uniji u javnosti suočava s nacionalnim identitetom i kulturnom baštinom kao s rivalima umesto kao s partnerima .

Slika 4, Evropski pokret u Srbiji

U Evropskoj uniji se ciljevi kulturne politike finansiraju i iz strukturalnih fondova, kao i kroz projekte u povezanim oblastima za turizam, inovacije, preduzetništvo, informaciono društvo i unapređenje humanog kapitala. Ono što je ovde najvažnije istaći jeste to da su projekti iz svih ovih domena zapravo projekti očuvanja identiteta i kulturne baštine, iako se eksplicitno tako ne nazivaju. Finansiranje kulturnih projekata sprovodi se i kroz integraciju sa drugim politikama Unije, recimo, kroz povezivanje s oblastima kao što su obrazovanje ili razvoj inovacija i konkurentnosti.

U želji da se predupredi kulturna unifikacija, eksplicitno se koriste metafore poput „doprinosa cvetanju kultura država članica“, „poštovanja nacionalne i regionalne raznovrsnosti“, „podrške uvećanju i širenju znanja o kulturi i istoriji evropskih naroda“, uključujući razvoj podsticajnih mera i harmonizaciju s aktivnostima Saveta Evrope.

Radi postizanja krajnjeg cilja – dopiranja do opšte populacije, moguće je osmislići i sprovesti niz projekata, usredsređenih na:

- a) Informisanje i edukaciju donosilaca političkih odluka (poslanici i zaposleni u najužoj državnoj administraciji, službenici državne uprave i lokalne samouprave);*
- b) Informisanje i edukaciju zaposlenih u ministarstvima čiji je rad direktno povezan s identitetskim pitanjima (ministarstvo nadležno za verska pitanja; ministarstvo nadležno za pitanja dijaspore; ministarstvo nadležno za pitanja kulture, radna tela i saveti za međuetničke odnose na lokalnom nivou, itd.);*
- c) Informisanje i edukaciju kreatora javnog mnjenja.*

Imajući u vidu stepen rasprostranjenosti zabluda o identitetским politikama EU, krajnja ciljna grupa svakako bi trebalo da budu svi građani i građanke. Među glavnim definisanim, tzv. „dijaloškim grupama“, na koje se usredsređuje Strategija komunikacije o pristupanju Republike Srbije Evropskoj uniji, uz razumevanje značaja koji u ovom procesu imaju donosioci odluka i multiplikatori-pokretači javnog mnjenja, trebalo bi posebno da budu – mladi.

V

MLADI I INTERKULTURALNOST

5.1. Identitetska (samo)percepcija mladih

Kada se u fokus teorijskih i praktičnih istraživanja stavi pitanje identitetskih orientacija ili identitetskih (samo)percepcija mladih u Srbiji, u fokusu su neizbežno i neka stara, nažalost, do danas nerazrešena pitanja, ali i neki novi izazovi. Period tranzicije u Srbiji, praćen globalnom migrantskom krizom, jačanjem desničarskih pokreta u Evropi, jačanjem ekstremizma, rasizma i ksenofobije, padom ekonomске moći i siromaštvo, nikada do kraja dekonstruisanim ideološkim potencijalom nacionalizma i nikada uspešno i sistemski supstituisanim novim vrednosnim paradigmama, predstavlja problematičan ambijent u kojem stasavaju nove generacije.

Problem se u najopštijem smislu da kontekstualizovati na relaciji vrednovanja elementarnih identitetskih odrednica: građanstvo i(lj) nacionalnost, relaciji koja obuhvata njihovu argumentovanu teorijsku artikulaciju, ali svakako i praktičnu analizu konteksta, koji omogućava ili ne omogućava njihovo ograničavanje, preplitanje, uzajamnost ili isključivanje.

Novije sociološke i kulturološke analize daju nekoliko važnih smernica koje govore u prilog sagledavanja činjeničnog okvira problema, a tiču se učenja identiteta, tenzija na relaciji kolektivni-lični identiteti, identitetskih stavova kao ideoloških, propisanih i implementiranih putem sistema medija, obrazovanja, kulturnih institucija, porodičnih i konfesionalnih okvira, vrednovanja i percepcije izazova multikulturalnosti i mogućnosti konsekventne primene pluralističkog kognitivnog stila u obrazovanju.

„
Na pitanje šta za mlade u Srbiji danas znači biti građanin Evrope i da li je nacionalni identitet primaran ili sekundaran, nemoguće je odgovoriti bez istovremenih pokušaja da se odgovori na pitanja:

- a) Da li je u Srbiji i danas, kao najpoželjniji tip kolektivnog identiteta viđen nacionalni?
- b) Kako se percipira građanski identitet?
- c) Koliko su i da li su oni međusobno suprotstavljeni?
- d) Kakvi su vrednosni stavovi mladih o multikulturalnosti?
- e) Da li je „biti građanin Evrope“ teritorijalna ili ideološka odrednica?
- f) I da li „biti građanin Evrope“ znači istovremeno ne biti patriota ili ne biti lojalni predstavnik svoje nacije?

Ono što umnogome određuje odgovore na ova pitanja danas jeste činjenica da su dominantni vrednosni stavovi devedesetih i kulture elita i kulture masa bili programski koncentrisani oko uspostavljanja i očuvanja kulturnog i nacionalnog integriteta i identiteta, viđenog istovremeno i kao ugroženog i kao superiornog.

Svakako, najfrekventnija i najdominantnija ideoološka matrica u Srbiji tih godina ticala se upravo konstrukta ugroženosti, zavere, spoljnih neprijatelja (među kojima je često apostrofirana „Evropa“) i unutrašnjih izdajnika, ona je istovremeno bila u funkciji izolacionističkih pretenzija tadašnjeg režima, ali i opravdanje za upotrebu govora mržnje konotiranog kao pravedno agitovanje i mobilizacija sa krajnjim ciljem „osvećivanja“ i teritorije i nacije.

Ovako amalgamisan vrednosni konstrukt dosledno je plasiran u društveni prostor Srbije, sinergijskim delovanjem mehanizama distribucije: medijima, institucijama kulture, obrazovnim sistemom. U tom smislu, indikativni su i rezultati istraživanja Bore Kuzmanovića i Nebojše Petrovića Vrednosni ciljevi kao činioci političkih stavova i mnjenja mladih.¹⁵

Rezultati istraživanja rađenih na uzorku od 243 osamnaestogodišnja učenika pokazali su da negativne korelacije sa poverenjem prema Evropskoj uniji pokazuju ciljevi očuvanje tradicije i teritorijalni integritet, da je negativna veza i s jačanjem odbrambenih snaga, dok poverenje prema Evropskoj uniji pozitivno korelira sa dobrim međunacionalnim odnosima, dovršetkom privatizacije, sigurnošću kao ličnim ciljem. Prema autorima istraživanja, ovo ukazuje na podatak da je „odnos prema Evropskoj uniji očigledno vrednosno bipolaran.“

Kada su ispitanici pitani o važnosti pripadnosti određenim grupama, odgovori su upućivali na sledeće:

- a) Kao „srednje važno“ ispitanici su okvalifikovali nacionalnu pripadnost (3,26), dok su generacijska, verska i profesionalna oko samog proseka (3,07; 3,01; 2,87).
- b) Ideološka i klasna pripadnost u proseku su ocenjene kao „malo važne“.
- c) Međutim, kada je, navode autori, zahtevano da se izdvoji samo najznačajnija identifikacija, najveći broj ispitanika opredelio se za generacijsku (29,7%), pa potom nacionalnu (26%) i versku (21,2%) – sledi profesionalna (14,4%), dok su ideološka i klasna identifikacija najznačajnije za samo 4% ispitanika.

¹⁵ Kuzmanović, B., Petrović, N., Vrednosni ciljevi kao činioci političkih stavova i mnenja mladih. Sociologija. Vol. 50, br. 2, str. 153–174, 2008.

Cela slika govori o jednom širem sindromu tradicionalno-nacionalno-verskom, ili o tradicionalističkoj, odnosno, konzervativnoj ideologiji u širokom značenju, koja uključuje na određen način prihvaćen patriotizam. Odnos prema veri ispitanička pokazuje da on ne nadilazi nacionalnu pripadnost, već je povezan sa odnosom prema naciji i tradiciji. Dobijeni rezultati ovog istraživanja ukazuju na tendencije izdvajanja dve različite grupe vrednosnih ciljeva, na različite načine povezanih s nizom različitih stavova. U jednoj grupi ciljeva našli su se stavovi o dobrom međunacionalnim odnosima, ulasku u Evropsku uniju, privatizaciji i humanijim odnosima. U drugoj grupi su ciljevi u vezi s čuvanjem tradicije, državnog i teritorijalnog integriteta, jačanju odbrambenih snaga, ali i lični ciljevi poput altruizma, savesnosti i pokoravanja autoritetima.

5.2. Vrednosne orijentacije mladih

U istraživanju iz 2011. Marije Radoman¹⁶ u čijem fokusu su bili stavovi i vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji, analiziran je primarni kontekst koji je svakako jedno od najvažnijih ishodišta identitetske (samo)percepcije mladih u Srbiji danas – porodica. Autorka ocenjuje da i u periodu nakon 2000. istraživanja pokazuju da je porodica „stub oslonca za mlade“. Zbog toga se Marija Radoman, kao posebno intrigantnom, posvetila problemu vrednosnih orijentacija generacije roditelja, a tema – ispitivanje njihovog stava prema Zapadu. Sumirajući rezultate istraživanja na koje upućuje, autorka ukazuje na jasno izražen i dominantan „ksenofobičan odnos prema svetu, egalitarizam, nacionalizam i usredsređenost isključivo na privatne probleme.“

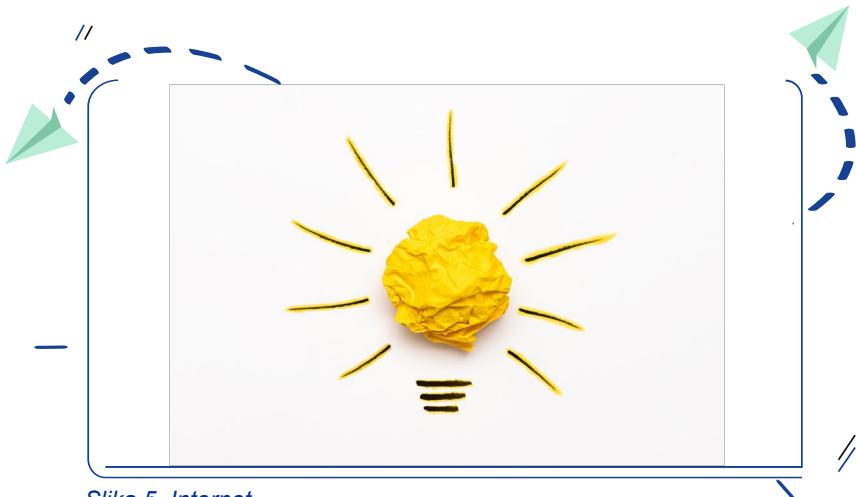
Indikativan je njihov usaglašen, većinski stav prema neprijateljima: „ Kao glavnog neprijatelja na Zapadu videli su SAD“, ali je i generalni stav govorio u prilog antizapadnog raspoloženja: „Pretnja se vidi najčešće u spoljnim neprijateljima. Iz ovoga sledi da je antizapadnjaštvo jedan od osnovnih elemenata ideologije“. Ipak, neprijatelji nisu viđeni samo na Zapadu – „opasniji su oni koji deluju iznutra (prozapadno orijentisane nevladine organizacije, pojedine opozicione političke stranke i pojedini intelektualci).“

Predstave o „istorijskim prijateljima“ bile su kompatibilne s konfesionalnim bliskostima: „Kao nacije koje im se dopadaju označeni su Srbi (25,6%), Grci i Rusi, sa skoro izjednačenim brojem odgovora – oko 15%.“

Jedno od najkompleksnijih pitanja i u istraživanju iz marta 2012. o stavovima mladih o društveno-političkim prilikama u Srbiji¹⁷ jeste i odnos mladih u Srbiji prema evroatlantskim integracijama.

¹⁶ Radoman, M. Stavovi i vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji, Beograd: Helsinski odbor za ljudska prava u Srbiji, 2011.

¹⁷ Stavovi mladih o društveno političkim prilikama u Srbiji. Beograd: CESID, Centar za novu politiku, Fridrich Ebert Stiftung, 2012.

Slika 5, Internet

Dok se, kako navode autori istraživanja, „u većini zemalja evroatlantske integracije shvataju kao neodvojiva celina, a ulazak u NATO istovremeno predstavlja korak ka budućem članstvu u Evropskoj uniji, u Srbiji je situacija znatno kompleksnija. Nasuprot ulasku u NATO, koji nikada nije imao značajniju podršku među građanima Srbije, podrška ulasku zemlje u Evropsku uniju je imala svoje uspone i padove, koji su umnogome zavisili od aktuelnog političkog trenutka“.

Dobijeni rezultati upućuju i na to da je odnos prema Evropskoj uniji „formiran i u skladu sa privrednim kretanjima uslovljenim svetskom ekonomskom krizom“, ali i krizom unutar Evropske unije koja je „izazvala sumnju među građanima Srbije“.

U roku od godinu dana podrška evropskim integracijama je zabeležila pad od čak 16% među populacijom mlađom od 35 godina. Istovremeno, među mladima je došlo do povećanja broja protivnika ideje o ulasku Srbije u EU za čitavih 6%. Procenat onih zbuljenih trenutnim dešavanjima unutar EU, kao i odnosima Srbije i Evropske unije, porastao za čitavih 19%.

Istraživanje koje problemu identitetske orientacije mlađih u Srbiji prilazi kroz analizu stavova mlađih prema multikulturalnosti i prihvatanju pluraliteta ideja, rađeno za Institut za pedagoška istraživanja u Beogradu 2005, kao svoj osnovni cilj locira utvrđivanje povezanosti između stavova prema multikulturalnosti kao otvorenosti za druge kulture i spremnosti za prihvatanje pluraliteta ideja. Najopštiji nalaz istraživanja pokazuje da je sposobnost prihvatanja pluraliteta ideja povezana sa pozitivnim stavom prema multikulturalnosti koji reprezentuje jedan aspekt demokratskog odnosa prema pripadnicima drugih kultura.

Činjenica je da rezultati istraživanja govore o nizu prepreka sa kojima je u svom identitetском и вредносном (само)одређењу suočena populacija mladih, а који bi se mogli definisati sintagmom paradoksi konteksta. U neke od njih svakako spada i ustavno određenje iz 2006. koje Srbiju definiše primarno kao državu srpskog naroda, па тек onda kao državu svih građana koji u njoj žive.

Postoje i druge deklarativne formulacije u zakonskim i drugim normativnim aktima, koji se ili razilaze sa stvarnim potrebama građana Srbije, ili se ne primenjuju. Tako, na primer, Akcioni plan za Poglavlje 23 za pristupanje Srbije Evropskoj uniji predviđa da je neophodno „intenzivirati napore u cilju unapređenja interakcije između različitih zajednica koje žive u Srbiji.“

Međutim, Nacrt strategije razvoja kulture Republike Srbije od 2017. do 2027., kao jedan od prioriteta navodi „negovanje srpskog jezika i cirilice“ i „povezivanje srpskog kulturnog prostora.“ Istovremeno, kao jedan od prioriteta navedeni su interkulturni dijalog i međunarodna saradnja, uz eksplikaciju koja upućuje na to da je „kultura nacionalnih manjina na teritoriji Republike Srbije integralni deo kulturne scene Srbije“ koji „predstavlja njeno bogatstvo oličeno u različitosti.“¹⁸

Paradoks sa potencijalno najdestruktivnijim posledicama je, svakako, upornost kojom se konsekventno vrše revizije istorije kroz razvijanje posebnog oblika paralelne ideološke stvarnosti koja bi trebalo da oblikuje „kritičku“ svest građana, dok u javnom političkom diskursu proces pridruživanja Evropskoj uniji formalno ostaje neupitan.

Slika 6, Internet

¹⁸ Nacrt strategije razvoja kulture Republike Srbije, str. 48.

Jedan od najmarkantnijih primera doslednosti istorijskog i ideološkog iskrivljavanja namenjen mladim građanima Srbije svakako je i udžbenik istorije Radoša Ljušića koji je u upotrebi od 2007. Kakvu poruku adolescent u trećem razredu gimnazije dobija iz ovakvog udžbenika? U njegov pogled na svet usađuje se podozrenje prema katolicima, muslimanima i EU. Već deset generacija gimnazijalaca se u ovom udžbeniku susreću sa potpuno anahronim, uvredljivim opaskama na račun karaktera i morala susednih naroda i pripadnika etničkih i konfesionalnih manjina.

Najveći izazov identitetskoj samopercepciji i percepciji mlađih u Srbiji jeste ideološko, političko, kulturno-paradoksalni kontekst u kojem se odvijaju njihove egzistencije i koji čini da problem nacionalnog/patriotskog identiteta biva često traumatično suprotstavljen građanskom, jer većinski umesto okretanja modernosti Srbija novi identitet traži u prošlosti. Identitetske konfuzije kod mlađih građana Srbije i dalje uslovjavaju nedovoljno ili sasvim nedekonstruisani ideološki konstrukti o nama i njima, prijateljima i neprijateljima, tradicionalizam, antizapadništvo, autoritarnost, kolektivizam i populizam.

Nametnute slike ideološki oblikovane istorije uvek iznova podstiču imperativ vrednosnih opredeljenja koja stare identitetske konflikte i strasti održavaju vitalnim i koja, osim što usurpiraju svest o realnom vremenu i prostoru u kojem žive, mlađim građanima u Srbiji nameću i destruktivne, binarno šematizovane stereotipe o „pripadanju“ i „nepripadanju“, „lojalnosti“ i „nelojalnosti“, „patriotizmu ili izdajništvu“.

Suočeni s jedne strane s formalno inerkulturalnom i proevropskom orientacijom, a s druge strane s tradicionalistički-nacionalnom i anahronom matricom, mlađi građani Srbije nalaze se pred kompleksnom identitetskom dilemom: da li je moguće istovremeno biti građanin Evrope i pripadnik svoje nacije, odnosno da li je moguća višestruka identitetska pripadnost? Sudeći prema medijskoj slici u kojoj dominira tabloidna „stvarnost“, odgovor je negativan. Sudeći prema iskustvima građana Evropske unije – to je zaista moguće. I tu se neopozovo otvara značajan prostor (i potreba) za intenzivnom promocijom i primenom politike interkulturalnosti u sferi obrazovanja.

VI

METODOLOGIJA RADA SA SREDNJOŠKOLCIMA U OBLASTI INTERKULTURALNOSTI

6.1. Deca i mlađi u kontekstu formalnog, neformalanog i informalnog obrazovanja

Dete je po Konvenciji o pravima deteta osoba od rođenja do svoje osamnaeste godine, a prema Zakonu o mlađima prava koja može da ostvari i kao mlada osoba počinju od petnaeste godine i završavaju se formalno u tridesetoj.

Planirana praksa učenja o različitosti u kontekstu obrazovanja treba da bude usmerena na povećanje vidljivosti različitosti na nivou multiplih identiteta svakog deteta i razumevanju u kojoj meri su slobode i prilike da se ostvare prava deteta u svakoj od identitetskih uloga unapred ograničene porodičnim kontekstom, jednako kao i društvenim, političkim, kulturnim, istorijskim. To zapravo znači da u obrazovnom procesu treba omogućimo deci da razumeju zašto su mnoga prava, u velikoj meri u praksi, samo privilegije određenih grupa u društvu i šta ograničava pristup zdravstvenim, socijalnim, obrazovnim uslugama za pripadnike različitih grupa.

Amin Maluf u svojoj knjizi *U ime identiteta* podiže svest o tome da društveno okruženje određuje smisao svake od identitetskih pripadnosti i da roditi se kao devojčica u Kabulu nije isto što i roditi se kao devojčica u Oslu. Pored uticaja rodnih uloga na kvalitet života devojčica, od samog detinjstva, on rasvetljava relativnost svih društvenih odrednica identiteta zavisno od konteksta i ukazuje na to da „... naš pogled zatvara druge u njihove najuže pripadnosti i upravo ih naš pogled može i oslobođiti.“¹⁹ Iz ove refleksije možemo da prepoznamo ulogu osoba koje u radu sa decom i mlađima treba da im pomognu da razumeju da ne postoji univerzalan koncept detinjstva, da je uvek kontekstualno uslovjen i da se treba posmatrati kao društveni konstrukt.

Margaret Somers, u svom delu *Konstituisanje identiteta putem narativa*²⁰, ističe da ljudi konstruišu svoja iskustva i identitete pozicioniranjem unutar narativa pronalazeći u njima smisao u određenim dešavanjima. Na taj način ljudi se vode u svojim postupcima projekcijama, očekivanjima i sećanjima koja su izvedena iz različitog, ali ograničenog repertoara dostupnih društvenih, javnih i kulturnih narativa.

¹⁹ Maalouf, Amin, *U ime identiteta*, Zagreb: Prometej, Zagreb, 2008.

²⁰ Somers, Margaret R. The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach. Theory and Society, vol. 23. no. 5: 605–649. 1994.

U ovom delu vodiča predstavljemo načine kreiranja prilika za razumevanje i prihvatanje različitosti u duhu društvene pravednosti, koja briše ideju univerzalnosti detinjstva kroz interkulturno obrazovanje. Pokušaćemo da prikažemo praksu koja se oslanja na reči francuskog političara Edgara Fairea koji je rekao da „obrazovati znači pomoći nekom da postoji.“

U Beloj knjizi o međukulturnom dijalogu pored uloge obrazovnih institucija u pripremi mlađih za tržište rada ističe se uloga obrazovanja u pripremi dece da budu aktivni građani društva kroz razvoj veština demokratskog društva, odnosno poštovanje ljudskih prava.

Multiperspektivni karakter interkulturnog obrazovanja istaknut je i u specifičnim ciljevima Međunarodne komisije za obrazovanje za 21. vek, UNESCO-a, u vidu „četiri stuba obrazovanja“: Učiti da znam; Učiti da radim; Učiti da živim zajedno sa drugima; Učiti da budem razvijenija ličnost.

Proces obrazovanja odvija se u svakom trenutku, iako smo ga nekad manje a nekad više svesni. Zato proces obrazovanja posmatramo kao formalan, neformalan ili informalan proces učenja.

Formalno obrazovanje podrazumeva institucionalne oblike učenja, propisan kurikulum po uzrasnim kategorijama, broju učenika, obaveznim sadržajima za sve. Redosled sticanja znanja i veština je fiksiran u skladu s formalnim kriterijumima ocenjivanja.

Neformalno obrazovanje se najčešće organizuje izvan formalnih institucija obrazovanja i deo je aktivnosti koje organizuju organizacije civilnog društva, udruženja građana, privatna lica i kompanije u različitim i s različitim ciljnim

grupama. Okvirni uslovi za učešće u procesima učenja su fleksibilniji u odnosu na uzrast, pol, regionalnu zastupljenost, ostale karakteristike identiteta koji se prepoznaju u odnosu na teme i ciljeve učenja, kao značajne za proces učenja u grupi. Struktura sadržaja, način učenja i tempo učenja su promenljivi i usmereni su na potrebe društvene zajednice, određene ciljne grupe, u trenutku planiranja aktivnosti. Najčešće traju ograničen vremenski period od jedan dan do nekoliko meseci, zavisno od dinamike predavanja, radionica. Sertifikati se dodeljuju vezano za formalni sistem obrazovanja i isključivo su vezani za teme koje su bile u fokusu treninga, seminara, škole, obuke, kampa i sl. Ovaj vid obrazovanja se odvija na osnovu procene potreba učesnika obuka i kreira se prema njima – to su specijalizovani seminari, obuke, treninzi, škole. Mogu da afirmišu ideje za transformaciju formalnih kurikulum i institucionalnih oblika učenja u školama promocijom novih metoda rada sa decom ili iniciranjem sadržaja koji nisu dovoljno zastupljeni u postojećem kurikulumu ili su prezentovani iz ugla dominantne kulture i pod uticajem implicitne pedagogije. Ponekad se odvija u formalnim sistemima obrazovanja kao deo projektnih aktivnosti unutar formalnih institucija vaspitanja i obrazovanja dece kao deo projektnih aktivnosti koje imaju za cilj da unaprede postojeće načine rada sa decom i mladima. Neformalnim obrazovanjem unapređujemo manjak fleksibilnosti ili individualizacije sadržaja i metoda rada s decom i mladima u formalnom sistemu obrazovanja.

Neformalni sistemi obrazovanja mogu da pruže i finansijsku i stručnu podršku formalnim sistemima. Tako npr. u okviru projekta EU „Obrazovanje za sve“, obezbeđena je finansijska podrška za angažman pedagoških asistenata u vrtićima i školama (formalnim sistemima obrazovanja), kao i stručna podrška eksperata za interkulturno obrazovanje za edukaciju asistenata za rad sa decom kojoj je potrebna podrška u nastavi. Jezička barijera dece kojoj srpski jezik nije maternji na ovaj način je određivala npr. broj angažovanih asistenata iz romske zajednice.

Informalno učenje se odvija u svakodnevnom životu, situacijama koje se najčešće ne percipiraju kao situacije učenja. Ovaj oblik učenja zovemo u praksi „škola života“. Kada osoba doživi neko novo iskustvo, vidi, čuje ili uradi nešto novo, razmišlja o tom iskustvu i tako nemerno stiče nova znanja, uvide. Ova vrsta učenja se odvija posmatranjem određenih situacija, isprobavanjem, čitanjem, korišćenjem različitih medija, tokom prakse, posete stručnim sajmovima, muzejima, razmenom iskustava, itd. Odvija se individualno i spontano. Informacije koje usvajamo na ovaj način i uvidi koje stičemo u svakodnevnom životu obogaćuju teorijska znanja koja smo stekli u formalnim sistemima obrazovanja i pomažu nam da ih razumemo i iskustveno doživimo u praksi i u dijalogu sa drugima.

Primer razumevanja pojma multiplih identiteta kroz tri pomenuta procesa učenja:

a) **Formalno obrazovanje** nam nudi definiciju pojma identiteta Gordona Olporta: „Budući da je svaki čovek u izvesnom pogledu kao i svi drugi ljudi, kao neki drugi ljudi i kao nijedan drugi čovek, postavlja se pitanje koji delovi identiteta su idiosinkratički (osobeni i karakteristični samo za tu osobu), grupni (karakteristični za grupu kojoj ta osoba pripada) i univerzalni (zajednički za sve ljude).“

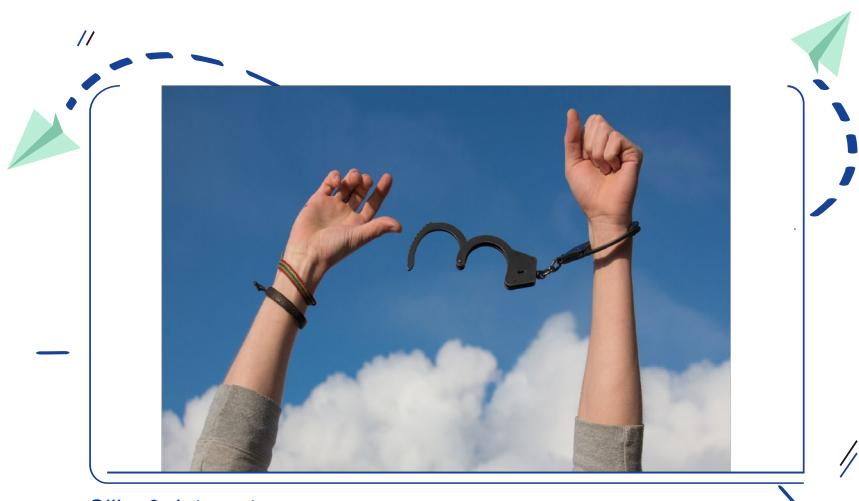
b) **Neformalno obrazovanje**: Udrženje građana XY organizuje trening o interkulturnosti za dvadeset mlađih osoba od petnaest do trideset godina. Jedna od radionica na treningu naziva se Cvet identiteta, a podstiče osvešćivanje multiplih identiteta osoba kroz prepoznavanje identitetskih uloga koje nisu birali (dobili su ih rođenjem u određenom porodičnom, društvenom, istorijskom kontekstu) i koje su birali i biraće tokom života. Osvešćuju i uloge i pripadnosti grupama koje im društvo pripisuje, a sa kojima se oni lično možda ne identifikuju (rasa, nacija, rod i sl.). Razmena iskustva na osnovu spoznaje, uviđanje različitosti i u ulogama koje se ponavljaju kod različitih učesnika (osobine koje biraju i vezuju za iste uloge, npr. empatična učiteljica, stroga učiteljica, kao i uloge koje proističu iz hobija koje imaju).

c) **Informalno obrazovanje** o multiplim identitetima i pomenutoj definiciji Gordona Olporta: uvid stičemo dok slušamo muziku i čujemo reči pesme Hoću da znam Partibrejkersa „Biti isti, biti poseban, biti slobodan, biti samo svoj...“ Upravo ovi stihovi podsećaju na različite dimenzije naših identiteta, date u pomenutoj definiciji Gordona Olporta. „Biti isti“ ističe zajedničke karakteristike koje svi kao ljudi delimo, a to je da smo ljudska bića. „Biti poseban“ ukazuje na posebne karakteristike koje delimo sa nekom određenom grupom ljudi (boja kože, nacija, vera, mesto u kojem živimo, jezik kojim govorimo, hobiji koje imamo, muzika koju slušamo, klub za koji navijamo, status izbeglice, raseljenog lica, azilanta). „Biti slobodan“ podseća da postoje stepeni slobode svake od karakteristika našeg identiteta, bilo da smo ih birali, dobili rođenjem ili su nam

pripisane, u smislu svakodnevnog doživljaja prihvaćenosti tih naših karakteristika u sredini u kojoj živimo iskazanog kroz reči: „(Ne)osećam se dobro u svojoj koži.“

Razumevanje ova tri sistema u kojima se odvija učenje i njihove međuzavisnosti možemo da razumemo kroz procese učenja stranih jezika. Školsko znanje stranih jezika (formalno obrazovanje), unapređujemo pohađanjem kurseva stranih jezika, ili u odnosu na potrebe pojedinca, izborom specijalizovanih kurseva za određene profesije (neformalno obrazovanje), a slušanjem muzike na stranom jeziku, čitanjem stručnih časopisa, literature i sl., mi počinjemo da upoznajemo kulturu u kojima se određeni jezik razvijao i razvijamo svoje jezičke kompetencije na najvišem nivou, kroz kontekstualno razumevanje načina upotrebe određenih jezičkih termina.

Ljudi koji su niskog stepena tolerancije na različitost pokušavaće da nam ugroze stepene slobode vezano za bilo koji deo od nabrojenih karakteristika identiteta, pa će naš boravak, školovanje, kretanje na ulici, izbor partnera, iskazivanje bliskosti prema partneru, izlazak u određene klubove, ponekad biti obeleženi osvajanjem slobode da ostanemo, a ne samo da budemo sve to što jesmo. „Biti samo svoj“ ukazuje na različitost koja svako ljudsko biće čini posebnim i drugačijim od svih ostalih.

Slika 9, Internet

Nijedna identitetska odrednica nas ne čini apsolutno zaštićenim do kraja života po pitanju privilegije da nas tretman netrpeljivosti, diskriminacije od strane netolerantnih pojedinaca koji nam žele ograničiti stepene slobode mimođe i svede na samo jednu od mnogo dimenzija našeg identiteta, sa propisanom slobodom kretanja i življenja. Šarenolikost identiteta svakog pojedinca nas podseća da svaki čovek može postati žrtva diskriminacije, prostom promenom okoline u kojoj živi i radi. Odjednom npr. jezik kojim govorimo nije jezik većine; boja kože je boja manjine; seksualna orijentacija je drugačija od ostalih članova društva, porodice, jedini smo muškarac ili žena u profesiji za koju se veruje da je tipična „muška“ ili tipična ženska profesija, itd.

Borba za prava jedne grupe kojoj su ta prava uskraćena ili ograničena jeste borba za prava svih nas, jer ono što branimo je u osnovi pravo na različitost tamo gde se to pravo trenutno osporava, sa punom sveštu da tako čuvamo sopstvenu privilegiju uvažavanja i pozitivnog vrednovanja sopstvene različitosti, za koju smo svesni da isto tako može postati predmet netrpeljivosti u drugom kontekstu u kom bismo i mi sami postali manjina.²¹

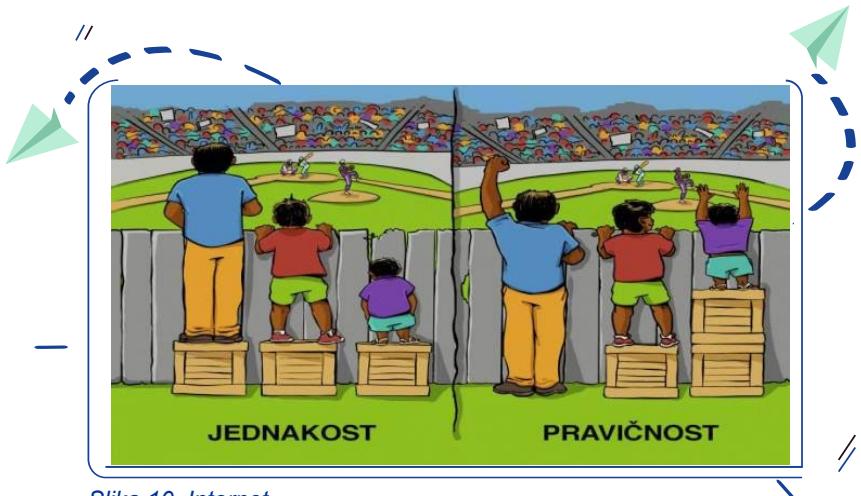
6.2. Pravo na obrazovanje vs. privilegije: kvalitet, dostupnost, inkluzivnost

Kada govorimo o pravu na obrazovanje, pozivamo se na Konvenciju o pravima deteta koja obavezuje države potpisnice da svakom detetu omoguće pristup kvalitetnom obrazovanju.

Garantujući princip nediskriminacije, ona istovremeno garantuje i inkluzivnost i obavezuje institucije koje se bave vaspitanjem i obrazovanjem dece da svoje institucije, pristup njima, alate za učenje, kao i praksi učenja transformišu u duhu ljudskih prava i prava deteta, kroz uvažavanje različitosti i multiplih identiteta svake osobe. Praksa uvažavanja različitosti zasnovana je na vrednostima pravičnosti, jednakosti, solidarnosti, koje se reflektuju kroz intervencije podrške uvažavanja nejednakih startnih pozicija dece, koje su u trenutku organizacije onlajn nastave tokom pandemije Kovid-19, postaje još uočljivije za pripadnike najsiromašnijih grupa dece.

Podrazumeva individualizaciju u pristupu osmišljavanja podrške, u skladu s vizualnim prikazom omogućavanja učešća.

²¹ Dodatne informacije o formalnom, neformalnom i informalnom obrazovanju možete da pronađete i u video materijalu na: <https://www.youtube.com/watch?v=wz5P4Xx-qjo>.

Slika 10, Internet

Inkluzija je promenila razumevanje procesa učenja. Ona je istovremeno i proces i cilj kojem težimo. Tako npr. prilagođavanjem fizičkog okruženja (npr. postavkom rampi za kretanje osoba koja koriste kolica za kretanje), mi činimo školu dostupnom, a prilagođavanjem sadržaja ili formi u kojima su oni prezentovani kako bi sva deca mogla da ih vide, čuju, da im pristupe, mi podižemo kvalitet obrazovanja. Kvalitetno obrazovanje prepoznaje i uvažava različitost svakog deteta i prilagođava se tako da svakom od njih bude dostupno i razumljivo tako da otkrivanjem istih deca postižu svoj maksimum.

Konvencija o pravima deteta, u članovima 28 i 29, ukazuje na neophodnost obrazovanja koje će imati za cilj razvoj detetove ličnosti, talenata i mentalnih i fizičkih sposobnosti do njihovih krajnjih mogućnosti. Uz princip nediskriminacije, ona je garant kvaliteta obrazovanja za svako dete.

Uvođenjem pedagoških asistenata u vaspitno-obrazovne institucije i individualizacijom nastave, pojavom individualnih obrazovnih planova, vaspitači i nastavnici su suočeni s mogućnostima uključivanja dece sa smetnjama i izazovima koje nastava prilagođena prosečnom detetu bez smetnji u razvoju postavlja pred svako dete koje je iznad ili ispod proseka, poseduje jezičku barjeru (ne govori službeni jezik na kojem se odvija nastava) ili koristi Brajevu azbuku zbog 100 % oštećenog vida. Uvođenjem pedagoških asistenata, kao vida podrške deci iz romske zajednice, deci sa smetnjama u razvoju i svoj ostaloj deci kojoj je potrebna neka vrsta podrške u nastavi, institucije se otvaraju i ka porodicama dece i stvara se partnerski model vaspitanja i obrazovanja prilagođen potrebama porodica i dece koji su u većoj meri socijalno i obrazovno isključeni i kada ne pripadaju najsiromašnijim slojevima društva.

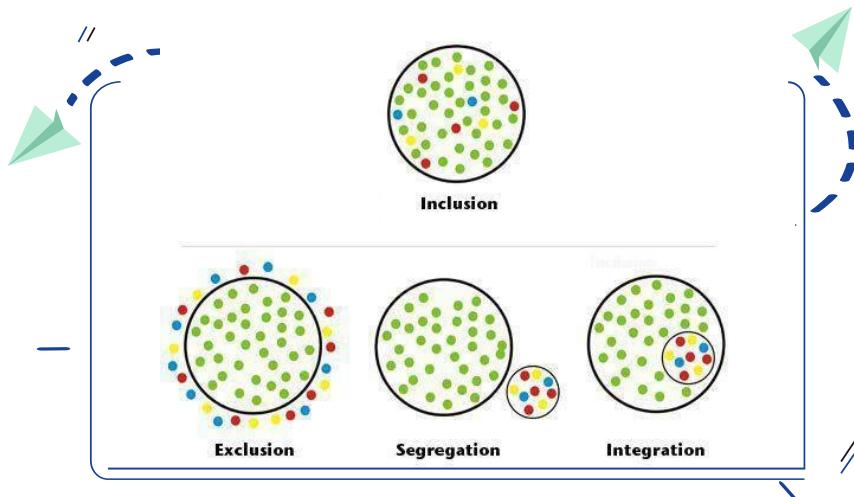
Nacionalne manjine imaju pravo na uvažavanje jezičke barijere i obrazovanje na jeziku manjina i država je dužna da u odnosu na različite kulturne i nacionalne zajednice, organizuje modele obrazovanja koje će uvažavajući kulturu i jezik deteta osigurati dostupnost, inkluzivnost i kvalitet u obrazovanju. Konvencija o pravima deteta je garant takvih prava.

Konvencija je i prvi međunarodni ugovor koji priznaje i ulogu nevladinih organizacija u procesu implementacije prava deteta, kao i nadzora implementacije. Komitet Ujedinjenih nacija za prava deteta na osnovu petogodišnjih izveštaja o primeni konvencije daje preporuke državama potpisnicama.

Konvencija je i prvi međunarodni ugovor koji priznaje i ulogu nevladinih organizacija u procesu implementacije prava deteta, kao i nadzora implementacije. Komitet Ujedinjenih nacija za prava deteta na osnovu petogodišnjih izveštaja o primeni konvencije daje preporuke državama potpisnicama.

Načine tretiranja različitosti u društvu, posebno na nivou institucionalne prakse, možemo razumeti kroz vizualni prikaz .

Slika 11, Internet

Tretiranje razlicitosti u društvu je prikazano u ilustraciji, od potpune isključenosti na nivou obrazovanja, segregacionih modela u kojima su deca izdvojena u posebne škole, razrede i sl. pa do integracije koju redovno prati asimilacija kako bi oni koji su drugačiji bili prihvaćeni. Asimilacija podrazumeva sve svesno konvertirane delove identiteta kako bi se obezbedila sigurnost, bezbednost, prihvatanje. Najuočljivija je na nivou promene imena, prezimena, vere ili korišćenja isključivo službenog jezika sredine, bez mogućnosti upotrebe maternjeg.

Društveni, insitucionalni sistemi koji počivaju na takvim praksama, sprovode razlike vrste diskriminacije. Diskriminacija predstavlja svako neopravданo pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje koje se ogleda u isključivanju, ograničavanju ili davanju prvenstva, u odnosu na lica ili grupe i na članove njihovih porodica ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, koji se zasniva na stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima. Kada se ona sprovodi sistemski, institucionalno, uključuje moć kojom se ograničavaju ili u potpunosti ukidaju prava određenih grupa.

Transgeneracijski se predrasude i stereotipi koji se odnose na određene grupe zadržavaju kroz pojmove koje u jeziku koristimo da bismo označili pripadnike određenih grupa i kada u ovom vidu postoje u svesti ljudi možemo da govorimo o opresiji ili tlačenju pripadnika određenih grupa. Da bi se promenila takva praksa, potrebno je uočiti posledice diskriminacije i preuzeti odgovornost za promenom prakse. Jedan od institucionalnih koraka ispravljanja nepravde jeste i uvođenje mera afirmativne akcije.

Šta je afirmativna akcija?

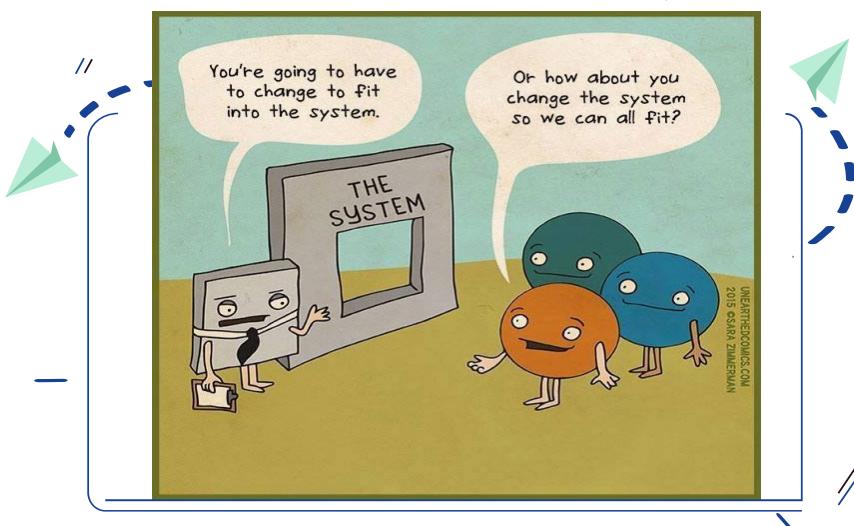
Afirmativna akcija predstavlja niz mera koje preduzima vlada, kroz institucionalnu praksu, neka organizacija ili korporacija s ciljem da se smanje nejednakosti u društvu nastale upravo višegodišnjom diskriminacijom. Podrazumeva ciljano i vremenski ograničeno pružanje povlastica pripadnicima marginalizovanih grupa koji su usled višegodišnje diskriminacije u nejednakim startnim pozicijama u odnosu na većinsku populaciju.

Nejednakost možemo da posmatramo na nivou više pokazatelja kojima možemo da merimo i socijalnu (ne)pokretljivost pripadnika određene grupe koje se vrte u začaranom krugu siromaštva. Kada najveći broj osoba jedne grupe živi na ivici egzistencije, prati ih najniži stepen obrazovanja, najmanje zaposlenih osoba i sl.

Cilj intervencija u obrazovanju teži tome da se osobe koje pripadaju ovim grupama socijalno uključe u procesima obrazovanja i zapošljivosti, stanovanja i sl., kako bi se na nivou populacije povećala socijalna pokretljivost. U članu 27 Konvencije ističe se značaj životnog standarda za fizički, mentalni, duhovni, moralni i socijalni razvoj deteta.

Vizuelni prikaz br.12, nam prikazuje uobičajena očekivanja vaspitno-obrazovnih sistema kada je u pitanju odnos prema različitosti, ali i ideju za promenom samog sistema, tako da se može uvažiti različitost dece koja se rađaju i odrastaju u podstandardnim uslovima življenja ili su propadnici nacionalnih manjina, kojima je zbog jezičke barijere otežan ili ograničen pristup kvalitetnom informisanju i obrazovanju. Za razliku od osobe na poziciji moći koja kaže da se deca moraju promeniti kako bi se uklopila u postojeći sistem, deca nude rešenje da se sam sistem promeni tako da se svi oni baš takvi kakvi jesu mogu uklopiti. To je smisao inkluzije – promena okruženja, načina podučavanja, alata za učenje, sadržaja.

Slika 12, Internet

„Moraćete da se promenite kako biste se uklopili u sistem.“ – „Šta misliš o tome da promenimo sistem kako bismo se svi uklopili?“

Na koji način osobe koje rade sa decom i mladima treba da se odnose prema pojmu manjine? Frančesko Kapotorti, specijalni izvestilac potkomisije UN-a za diskriminaciju i manjine, na sledeći način je definisao pripadnike manjinskih grupa: „Manjina je grupa koja je malobrojnija u odnosu na ostatak stanovništva države i nije u dominantnom položaju i čiji pripadnici – koji su državljeni te države – imaju etnička, verska i jezička obeležja koja se razlikuju od obeležja ostatka stanovništva, i makar samo implicitno, održavaju osećaj solidarnosti, usmeren na očuvanje svoje kulture, tradicije, vere i jezika.“ Kada želimo da doprinesemo poboljšanju položaja pripadnika manjinskih zajednica u društvu, važno je da se informišemo o pravima koja proističu iz normativnog okvira i međunarodnih ugovora.

Pravni okvir za promociju i zastupanje prava nacionalnih manjina:

- Ustav iz 2006. garantuje individualna i kolektivna prava nacionalnih manjina. Kolektivnim pravima pripadnici nacionalnih manjina, neposredno ili preko svojih predstavnika, učestvuju u odlučivanju ili sami odlučuju o pojedinim pitanjima u vezi sa svojom kulturom, obrazovanjem, informisanjem i službenom upotrebo svog jezika i pisma.

Međunarodni okvir:

- Deklaracija UN-a o pravima pojedinaca iz 1992. u članu 2 preporučuje da „osobe koje pripadaju manjinama imaju pravo da učestvuju na efikasan način u kulturnom, verskom, društvenom, ekonomskom i javnom životu.“
- Haška preporuka za pravo nacionalnih manjina na obrazovanje (1996).
  - Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina iz 1998. u članu 4 obavezuje države potpisnice da rade na prihvatanju „adekvatnih mera kako bi se promovisao u svim oblastima ekonomski, društveni, politički život, puna i efikasna jednakost između osoba koje pripadaju nekoj nacionalnoj manjini i onih koje pripadaju većinskom stanovništvu.“
  - Preporuka iz Oslo za pravo na jezik nacionalnih manjina (1998), a najvažnija je preporuka za efikasno učešće nacionalnih manjina u javnom životu, poznata kao preporuke iz Lunda iz 1999. Drugi deo ovih preporuka ističe značaj od posebne zastupljenosti nacionalnih manjina u jednom ili oba doma nacionalnih skupština, kao i dodeli određenog broja mesta u vlasti, u sudovima i u državnoj upravi.
  - U Rezoluciji Generalne skupštine UN 49/184 od 23. decembra 1994. navodi se da „obrazovanje za ljudska prava treba da bude sveobuhvatan proces učenja kojim se ljudi na svim nivoima razvoja, iz svih društvenih slojeva, uče tokom čitavog života poštovanju dostojanstva drugih, kao i sredstvima i metodama obezbeđenja tog poštovanja u svim društвima. Ne treba da se svodi samo na pružanje informacija.“

Ciljevi obrazovanja za ljudska prava, na osnovu Rezolucije GS UN 49/184 su:

- (a) *Jačanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda;*
- (b) *Puni razvoj ljudske ličnosti i osećaja njenog dostojanstva;*
- (c) *Promovisanje razumevanja, tolerancije, rodne jednakosti i prijateljstva;*

U odnosu na specifičnosti, položaj u zajednici i društvene uloge, pored nacionalnih manjina, rad sa decom i mladima podrazumeva osetljivost za multiple identitete koji prepoznaju socijalne dimenzije identiteta, pa uz nacionalne, etničke i verske manjine zahteva osetljivost edukatora za rasne, rodne i seksualne, starosne, klasne, osobe sa invaliditetom, političke, deca i žene, i ostale grupe koje neko od obeležja identiteta stavlja u položaj neravnoteže u prilikama za ostvarivanje ljudskih prava u društvu. Uvek imajte na umu reči Džordža Gerbenera: „Manjine se ne rađaju, one se stvaraju sistematskim tretmanom ljudi u društvu.“ Na osnovu položaja pripadnika određenih grupa, dostupnosti zdravstvenih, obrazovnih, socijalnih usluga, prava na rad, lako možemo utvrditi ko su pripadnici manjinskih grupa u određenom društvu.

Postoji i anegdotski prikaz utvrđivanju statusa manjine na osnovu junaka viceva u svakoj zajednici. Ko su glavni junaci viceva u Srbiji? Koje poruke vicevi o njima šalju i koju vrstu stereotipa i predrasuda mnogi od tih viceva (p)održavaju?

6.3. Princip participacije i nediskriminacije u radu sa decom i mladima

U Konvenciji o pravima deteta priznaju se po prvi put uz ekonomska, socijalna, kulturna, politička i građanska prava deteta na nivou principa participacije: pravo deteta na slobodno izražavanje mišljenja, okupljanje, kao i pravo da učestvuje u svim odlukama, postupcima koje i koji ga se tiču (član 12). Istovremeno princip nediskriminacije (član 2) garantuje da se sva prava primenjuju na svu decu bez diskriminacije.

Konvencija je zbog toga polazište u ovom vodiču rada sa decom i mladima, jer nudi sliku o detetu kao aktivnom učesniku u unapređivanju svog života i položaja u društvu koji je kontekstualno uslovljen. Konvencija isticanjem prava na participaciju menja paradigmu shvatanja deteta kao nezrelog, nekompetentnog bića koja je osnova juvenilnog ejdžizma – diskriminacije dece i mlađih u procesima donošenja odluka koje se tiču njihovog života bazirane na uverenju da su „isuviše nezreli da bi znali šta je za njih dobro.“ U osnovi Konvencije nalazi se ideja o detetu kao subjektu, aktivnom učesniku u procesu sopstvenog razvoja, za razliku od shvatanja deteta kao objekta, tj. pasivnog primaoca brige i zaštite odraslih kakvo pogoduje praksi ejdžizma.

Nivoje participacije dece i mlađih možemo procenjivati u različitim kontekstima koristeći model koji je Rodžer Hart nazvao Lestvica participacije. Hart je u svom modelu pojasnio na koliko se načina deca i mlađi često uvode u različite vrste aktivnosti koje odrasli nazivaju participacijom, iako one po svom načinu organizovanja i sprovođenja ne predstavljaju stvarnu participaciju. Njih karakteriše poziv deci da se pojave u određeno vreme na određenom mestu i da urade sve onako kako im je rečeno. Lestvica participacije sadrži hijerarhijske nivoje učešća mlađih u različitim aktivnostima. Ona ukazuje na društveno pomeranje načina uključivanja dece i mlađih u svakodnevnom životu.

Slika 13, Internet

Manipulacija, dekoracija i tokenizam su svuda prisutni neadekvatni primeri učestvovanja dece u kojima su ona fizički prisutna, izložena određenoj situaciji koju su organizovali i osmislili odrasli, pri čemu od odraslih dobiju napisan tekst ili izabranu pesmu koju treba da pročitaju, otpevaju i sl. Deca su ukrasi u ovakvim situacijama, raspoređeni u prostorima po idejama odraslih. Cilj ovakvog učešća je da se zabave odrasli ljudi i razneže dečjom pojavom. Manipulaciju prati i zloupotreba dece često u političke svrhe, izlaganje dece na političkim skupovima, dok tokenizam stvara iluziju mладима da njihovo mišljenje jeste važno, a zapravo onaj koji predstavlja mладе, kao tipičan predstavnik/ca, nije prethodno imao priliku da se konsultuje sa vрšnjacima niti da se pripremi za učešće u aktivnostima u kojima se poziva da se pojavi. On maskira stvarno učešće mладих, posebno kao predstavnik manjinske grupe u odnosu na koju je on zapravo samo izuzetak koji potvrđuje pravilo.

Početni oblici participacije stvaraju priliku za dijalog s decom i mладима. Prvi takav oblik je kada se deci i mладима dodeli zadatak koji su odrasli osmislili, ali se ona detaljno informišu o njemu. Oni su upoznati sa ciljevima akcije i jesu njeni nosioci koji svesno ulaze u aktivnosti „skrojene po meri deteta ili mладих.“ Razlika u odnosu na prethodne oblike je što deca i mлади sada znaju šta i zašto rade, pa postoji i prostor da iskažu svoje mišljenje i osećanja. Ipak, na ovom nivou participacije oni ne biraju samostalno uloge, već su im dodeljene po proceni odraslih. Viši nivo participacije uključuje i proces konsultovanja dece i mладих i informisanje. Još za stepen viši je i onaj u kojem odrasli iniciraju akcije, ali odluke donose zajedno sa mладима. Autonomija dece i mладих se veoma vidi u aktivnostima koje deca i mлади iniciraju i predvode, a najvišim stepenom participacije smatraju se takve aktivnosti u kojima je od početka do kraja prepoznatljiv partnerski odnos i u kojima deca, mлади i odrasli zajedno donose odluke. Uključite decu i mlade koji će sa vama učestvovati u interkulturalnim razmenama u proces planiranja i dogovaranja realizacije časova tokom poseta, kao i aktivnosti koje će se sprovoditi u slobodno vreme.

Kao važne kompetencije dece i mладих za učestvovanje u procesu odlučivanja, neki autori navode:

- Sposobnost da se razumeju i razmenjuju relevantne informacije, alternativne mogućnosti u rešavanju problema, da izraze preferenciju, artikulišu razloge i postavljaju pitanja koja su relevantna za problem;
- Sposobnost da razmišljaju u izvesnom stepenu nezavisno i da donose odgovarajuće izbole – bez prinude drugih;
- Sposobnost da procene potencijalnu dobit, kao i rizike i negativne posledice određene akcije – kao i kratkoročne i dugoročne impikacije koje ta akcija ima;
- Relativno stabilan sistem vrednosti prihvaćen u određenom kulturnom i društvenom kontekstu na osnovu kojeg se donose odluke.

²² Hart, Roger A., Children's participation: The Theory and Practice of Involving Young Citizen in Community Development and Environmental Care. New York: United Nations Children's Fund. 1997.

Zašto se u praksi mišljenje deteta čuje, ali retko uvažava u procesu odlučivanja? U članu 12 Konvencije o pravima deteta stoji da će države ugovornice obezbediti detetu koje je sposobno da formira svoje slobodno mišljenje, pravo slobodnog izražavanja tog mišljenja o svim pitanjima koja se tiču deteta, s tim što se mišljenju deteta posvećuje dužna pažnja u skladu s godinama života i zrelošću. Deca razvijaju svoje kompetencije za donošenje odluka, kao i odrasli kroz aktivnost iskazivanja mišljenja i uviđanja posledica određenih odluka. Odrasli treba da daju deci dovoljno informacija kako bi ona donosila informisane odluke, a informacije treba prilagoditi uzrastu i načinu razumevanja sveta u kojem dete živi. Participacijom dete razvija autonomiju i socijalne kompetencije.

Navedene kompetencije uključuju sposobnosti aktivnog slušanja, komuniciranja, koncentracije, decentralizacije i empatije, apstraktnog mišljenja, razumevanje vremenske perspektive, analiziranje mogućih podataka, kao i sposobnost kontrole impulsa, posebno negativnih osećanja. U uzrastu od deset do dvanaest godina dete je razvilo većinu navedenih kompetencija, a u periodu adolescencije sve kompetencije nužne za participaciju jesu razvijene i omogućuju punu participaciju u svim oblastima odlučivanja.

Različitost treba da sagledavamo na nivou individualnih, uzrasnih i kulturnih razlika dece i mladih koji pripadaju različitim grupama. Različite društvene i kulturne zajednice različito vrednuju pravo na participaciju dece, kao i ostala prava deteta, a prilike za zadovoljenje ovih prava određuju i stereotipi i predrasude koji se vezuju za decu i mlade. Mladi koji pripadaju određenoj manjinskoj grupi mogu biti višestruko diskriminisani na nivou uzrasta (juvenilni ejdžizam) i predrasuda koje se vezuju za decu i mlade, ili na osnovu boje kože (rasizam), nacije (šovinizam).

Slika o detetu, stereotipi i predrasude kulturološki i društveno određuju participaciju dece i igraju značajnu ulogu u uključivanju dece u procese iskazivanja mišljenja o njihovom najboljem interesu i odlučivanja u skladu sa samoprocenom.

Model vođene participacije²³ objašnjava način na koji dete razume, rešava problemske situacije, koristi intelektualna sredstva koja su deo kulture u kojoj odrasta. Saradnja odraslih i dece u toku rešavanja problema reflektuje se kroz stvaranje zajedničkih značenja, a odgovornost za proces rešavanja problemske situacije je i na odraslima i na deci. Deca u proces vođene participacije unose motivaciju, aktivnost, sposobnost opservacije i participacije, a odrasli znanje zasnovano na kulturno-istorijskoj praksi.

Razvoj predstavlja napredovanje dece ka onome što se u određenoj kulturi smatra zrelošću, a ne napredovanje ka nekim univerzalnim ciljevima. Ono što je univerzalno jeste sam proces vođene participacije, kao mehanizam razvoja, dok ciljevi razvoja, način na koji se participacija odvija (eksplicitno, implicitno, verbalno, neverbalno, prostorno blisko/udaljeno) kao i podela odgovornosti za sam proces, zavise od kulturnog konteksta.

²³ Vranješević, J. Razvojno-psihološki aspekt Konvencije o pravima deteta. Pedagogija, br. 4, str. 469–478. 2006.

6.4. Interkulturalne razmene: veštine, metode, tehnike, alati za pripremu i izvođenje aktivnosti usmerenih na

U ovom delu Vodiča osvrnućemo se samo na ključne veštine osoba na koje se oslanjamo prilikom organizacije, sprovođenja i evaluacije ciljanih aktivnosti u okviru interkulturalnih razmena.

Za pripremu, realizaciju, procenu uspešnosti predavanja, radionice, treninga u odnosu na ciljeve i ishode učenja, važno je da uvažimo tzv. 4P elementa:

- Procenu svrhe treninga za ciljnu grupu
- Planiranje i pripremu
- Prezentovanje, facilitaciju procesa učenja
- Procenu ciljeva i ishoda aktivnosti, evaluacija

Planiranje načina rada zavisi i od broja učesnika. Preporučljivo je da jedna osoba vodi trening sa trideset učesnika, a da se za rad sa preko trideset učesnika obezbedi i pomoći trener. Tada je neophodno i uređenje prostora u podgrupe za učenje, kako bismo obezbedili interaktivnosti i participaciju svih učesnika.

Prostor organizujemo uvek u odnosu na način prezentovanja sadržaja i planiramo prilagođavanje prema metodama i tehnikama u radu. Na taj način mi od svakog prostora kreiramo okruženje za učenje. Sobna temperatura, ventilacija, osvetljenje, nivo buke i osećanje sigurnosti, brižljivo isplanirane pauze za odmor, osveženje određuju nivo pažnje i koncentracije utiču na osećanja u procesu učenja i određuju nivo uključenosti u njega. Važno je da se uklone sve moguće prepreke da se učesnici međusobno vide u procesu komunikacije. Važno je da rasporedite stolove i stolice tako da međusobno mogu da prate i neverbalnu komunikaciju.

Vidljivost flipčarta i prezentacije, raspored nameštaja, udobnost i postavka projektnog platna (2x visina projektnog platna – do prvog reda; četiri koraka od zadnjeg reda do zida), način korišćenja fiksnih stolica koje ne možemo nekad da pomeramo, treba da bude takav da obezbedi u procesu učenja tzv. cik-cak raspored (obeležite ih lepljivim papirićima) ili da se dogovore redovi uključivanja učesnika (1, 3, 5...). Kod pokretnih stolica važno je da obezbedite razmak širine jedne stolice.

U slučaju većeg prostora ili izmena u radu kada vam se pojavi veći broj dece i mlađih, organizujte prostor tako da možete da se krećete u pravcu strelica ili pogledom prelazite po prostoru kako bi održavali kontakt očima sa svim učesnicima po kvadrantima u prostoru. Ovakav način kontakta prevenira preterano kretanje. Kontakt očima na slici po kvadrantima kada pogled treba da se rasipa po prostoru kao da njime ispisujete latinično slovo Z tokom govorenja, obezbeđuje komunikaciju i s većim grupama dece i mlađih. Uvođenje šetajućih mikrofona povećava priliku za participaciju i dijalog.

Obratite pažnju na zidove i obogatite ih informacijama u funkciji učenja: napišite dobrodošlicu na jezicima manjina, zalepite citate o interkulturnosti po zidovima, postavite ilustracije, plakate u vezi s temom, obezbedite stripove, literaturu na jezicima manjina u tim gradovima.

6.7. Proces

Na samom početku odmah nakon predstavljanja sebe, dece i mlađih sa kojima dolazite u posetu razredu, važno je da uspostavite zajedno s razredom u koji ste došli pravila rada. Pravila rada regulišu način komunikacije u grupi i obezbeđuju ravnopravno učešće svih učesnika i učesnica u komunikaciji. Ona treba da regulišu sve vrste ponašanja koja želimo da postoje u radu s drugima kako bismo prevenirali ona koja nas nerviraju i povređuju. Najvažnije je da su sročena proaktivno tj. jezikom pozitivne akcije koji učesnicima pojašnjava šta tačno treba da rade, umesto kritike onoga što nije dobro, kao i da su usvojena zajedno sa decom i mlađima.

Umesto rečenice: „Nemoj da kasniš“, postavljamo pravilo: „Svi dolazimo na vreme, a u slučaju kašnjenja osoba obaveštava XY osobu kako bi grupa počela na vreme.“ Ili umesto rečenice: „Zabranjeno je korišćenje telefona kako ne bismo ometali proces učenja!“, dogovorimo npr. pravilo: „Hajde da svi utišamo telefone i da se dogovorimo da je dozvoljeno javljanje izvan radnog prostora u urgentnim situacijama.“ Imajte na umu da svi poštujemo „i kad niko ne gleda“ samo ona pravila koja za nas imaju smisla i pružaju nam zadovoljenja naših potreba, čuvaju naše dostojanstvo.

Najvažnija pravila rada u grupnom radu:

- Aktivno slušanje
- Poštovanje vremena rada i zajednički dogovor o mogućim produžecima u slučaju da deca i mlađi žele duže da diskutuju o određenoj temi pre pauze. U tom slučaju promenite pauze kako biste se uklopili u planiranu agendu za ceo trening.
- Dogovoren signal za završetak, nakon rada u paru ili maloj grupi (zvuk, gest) i pre povratka u veliku grupu

- Pravilo podizanja ruke kada osoba želi da govori
- Pravilo dalje – primenjuje se ukoliko osoba ne želi da podeli nešto sa grupom, a svi ostali žele nešto da podele.
- Poverenje – sadržaji za koje neko iznese da želi da ostanu u grupi ne treba da se dele nakon završetka procesa rada sa decom i mladima osim ako nisu anonimizirana i transformisana u značajne lekcije iz života za drugu decu i mlade, tako da nikako ne upućuju na identitet osobe koja ih je podelila sa grupom.
- Pitanja (pre mini-lekcije, u toku predavanja, nakon toga – dogovor).

Način prezentovanja sadržaja treba da uzima u obzir različite stilove učenja dece i mlađih. Pod stilom učenja podrazumevamo dominantan kanal – način na koji osoba prima, obrađuje i pamti informacije. Stilove učenja prepoznajemo kao:

- Vizuelne (slike, video-materijali)
- Auditivne (slušanje predavanja, čitanje naglas, audio knjige, razgovor)
- Kinestetičke (pokret nakon 10–15 minuta, aktivnost, manipulacija materijala, iskustveno učenje).

Dodatne podele uključuju kombinaciju čula i interakciju sa sredinom. Važno je da prezentovanje sadržaja bude urađeno tako da pruža mogućnost usvajanja informacija putem sva tri stila. Govorenje, video-materijal uz vizuelni prikaz, PP (power point) i uz iskustvenu kratku vežbu koja dovodi do uvida o onome o čemu pričamo, obezbediće maksimalno učešće u procesu učenja svih učesnika i učesnica.

Važnost stilova učenja za sam proces zapamćivanja ogleda se u sledećim rečima Mel Sibermana:

Kad čujem – zaboravim.

Kad čujem i vidim – zapamtim vrlo malo.

Kad čujem, vidim, postavljam pitanja ili razgovaram sa nekim – počinjem da razumem.

Kad čujem, vidim, razgovaram i uradim – stičem znanje i veštine.

Kad učim druge – u potpunosti ovladam...

6.8. Komunikacijske veštine

Komunikacija treba da vodi povezivanju i razumevanju ljudi. Sama reč „komunikacija“ dolazi od latinske reči *communicare*, glagola koji znači „učiniti poznatim“ odnosno „podeliti (s drugim, drugome)“ pa će „ono što ja znam, saznati i drugi.“ Da bi se to desilo, neophodno je da umemo da saslušamo jedni druge iz pozicija iz kojih govorimo.

Veštine aktivnog slušanja i veštine efektivne komunikacije prepoznajemo po tome što osoba ume da:

- Svesno prati sopstvene i sagovornikove misli, osećanja i potrebe u cilju uspostavljanja i održavanja kontakta i vođenja dijaloga.
- Da uspostavi i održi nepodeljenu pažnju u toku komunikacije i usmerava pažnju na način da svesno izbegne moguće distraktore procesa komunikacije.
- Prepoznaće i razume emocije, govor tela i razume značaj neverbalnih znakova za postizanje razumevanja u procesu komunikacije.
- Ume da uputi povratnu informaciju (feed back).
- Poseduje veštinu decentriranja (sposobnost da sagleda drugačije uglove posmatranja učesnika komunikacije) i iskazivanja poštovanja i prihvatanja drugačijeg mišljenja u cilju unapređivanja i obogaćivanja svojih ideja, iskustava.

Decentracija omogućava sagledavanje različitih perspektiva. Zahteva pomeranje iz sopstvene perspektive. Mnogi ljudi se plaše da će uviđanjem drugačijeg iskustva i uvažavanjem odustati od svog načina razmišljanja. To treba da se desi samo u situaciji kada u dijalogu s drugom osobom sagledavanjem nove perspektive otkrijemo da naš način razmišljanja nije bio zasnovan na činjenicama. U svim drugim situacijama, decentracija obogaćuje naš um uviđanjem raznovrsnih perspektiva koje ne isključuju jedna drugu.

Šta je aktivno slušanje?

Aktivno slušanje je veština koja je neophodna u komunikaciji, a preduslov je decentralizacija. Omogućava nam da prepoznamo potrebe različitih ljudi u zajednici i kroz konstruktivni dijalog dođemo do najboljih ideja za zadovoljenje tih potreba.

6.9. Veština aktivnog slušanja

Zašto na različit način razumemo istu poruku?

Reči imaju svoje denotativno i konotativno značenje. Denotativno značenje reči odnosi se na opšte značenje reči koje podjednako shvataju svi ljudi, kao npr. definicija reči u rečniku, ali konotativno značenje reči se odnosi na lično značenje reči za pojedinca i upravo je ono čest izvor nesporazuma. **Aktivno slušanje je prva i najvažnija veština efikasne i efektivne komunikacije.**

Četiri su osnovne komponente slušanja: **pažnja, čujenje, razumevanje i zadržavanje informacija, odnosno pamćenje.**

Pažnja, čujenje i razumevanje su osnove aktivnog slušanja. Jedna od najčešćih prepreka aktivnog slušanja jeste i sama činjenica da ljudi više vole da govore nego da slušaju. Većina ljudi ne sluša aktivno, što predstavlja problem u komunikaciji.

Simboli (slike) koje čine reč aktivno slušanje prikazuju na jednostavan način veštine neophodne u komunikaciji da bismo premostili razlike između onoga što čujemo (engl. hearing – predstavlja samo sposobnost slušnog aparata da prima fizički podražaj) i razumemo (engl. listening – razumevanje zvukova pridavanjem značenja). Pasivno slušamo kad želimo nešto čuti i to je slušanje „na pola uva“, a aktivno kad želimo i razumeti to što smo čuli.

Kontakt očima omogućuje da iskažemo svoju zainteresovanost da čujemo, da primetimo govor tela sagovornika, osluškujemo i prepoznajemo emocije koje prate njegov govor; da umemo da obezbedimo nepodeljenu pažnju (fokusiramo se isključivo na sagovornika u trenutku govorenja), promišljamo o onome što smo čuli i dajemo povratnu informaciju (svoje razumevanje pokazujemo i proveravamo parafraziranjem rečenog), pružamo empatiju uvažavanjem iskustva osobe koja govori i osećanja koja prate ta iskustva. Slušanje bez pažnje i

razumevanja nikada ne rezultira pamćenjem onog što je neko rekao niti nam omogućuje napredak. Slušati aktivno znači slušati odgovorno. Naučna istraživanja pokazuju da pažljivije slušamo sagovornike od kojih očekujemo da nam saopšte poruku koja je za nas veoma važna, kao i poruke koje su nam zanimljive. Takođe, ukoliko komuniciramo sa osobama koje su nam drage i važne, pažljivije ćemo ih slušati. Ukoliko komuniciramo sa osobom koja za nas predstavlja autoritet, bićemo veoma koncentrisani na slušanje i trudićemo se da razumemo svaku poruku.

Isto tako smo skloni da budemo veoma aktivni slušaoci ukoliko komuniciramo sa osobom na koju želimo da ostavimo dobar utisak.

6.10. Asertivna komunikacija

Asertivnost (eng. assertive, što znači uporan, samouveren, samosvestan i samopouzdan), odnosi se na izražavanje misli, osećanja i uverenja na direktn, iskren, pošten i socijalno adekvatan način uz uvažavanje drugih. Asertivnost postižemo različitim tehnikama govorenja, od kojih su „Ja“ poruke iskazivanja potreba, nasuprot „Ti“ porukama optuživanja, prvi korak želje za uspostavljanjem dijaloga.

„Ti“ poruke „upiru prstom“ i baziraju se na vrednovanju, etiketiranju ili optuživanju sebe ili osobe s kojom se razgovara, čime se često izaziva obrambeno reagovanje ili protivnapad. Prisutne su svuda oko nas i izraz su negiranja odgovornosti za sopstvene emocije, potrebe i postupke, kroz prebacivanje odgovornosti na okolinu.

„Ja“ poruke služe izražavanju vlastitih misli, osećanja, potreba i odnose se na samog govornika, a ne na drugog komunikatora. Putem njih učimo da govorimo o sebi, ne o drugoj osobi i da preuzmem odgovornost za ono što želimo i što nam je potrebno. „Ja“ porukom mi opisujemo konkretno ponašanje osoba, osećanje koje to ponašanje izaziva u nama i iskazujemo zahtev za modifikaciju tog ponašanja. Na taj način iskazujemo i verovanje da je ponašanje moguće promeniti ukoliko osoba to želi (po tome razlikujemo zahtev od naredbe).

„Ti“ porukom u vidu etiketiranja šaljemo poruku sebi ili drugoj osobi da je nepromenjiva kao takva. Ukratko, „Ja“ poruke govore o neadekvatnom ponašanju, a „Ti“ poruke o neadekvatnoj osobi u istoj situaciji.

„Ja“ porukom mi stvaramo podeljenu odgovornost za poboljšanje odnosa sa ljudima, što je izuzetno važno za rad sa drugima. Jasnim iskazivanjem osećanja i potreba (na nivou zahteva šta nam je potrebno u odnosu sa drugima), mi preuzimamo svoj deo odgovornosti za poboljšanje odnosa s drugom osobom, jer smo rekli konkretno šta nam smeta i šta očekujemo od te druge osobe.

Druga osoba isto ima dakle odgovornost šta će nadalje učiniti, u odnosu na to što smo rekli da nam je potrebno.

„Ja“ govor otvara komunikaciju, pokazuje našu spremnost za razgovor i za traženje obostrano prihvatljivog rešenja situacije. Ovim porukama se jasno iskazuju potrebe, želje ili prava osobe. Kritikuju ponašanje koje je u suprotnosti sa našim potrebama, a ne ličnost/osobu.

„Ti“ poruke vode međusobnom optuživanju, ljutnji, vređanju, što lako dovodi do eskalacije i udaljavanja od onoga što nas je stvarno pogodilo, što nas stvarno iritira, što nam je potrebno i što stvarno želimo. „Ti“ poruke su indirektne i omalovažavajućeg su karaktera. U ovu grupu spadaju šale, sarkazam, zadirkivanje i komentari koji odvraćaju pažnju. Često ostaju neshvaćene i nemaju efekta na promenu ponašanja, razgovor izgleda kao „igranka bez prestanka.“

Sastavni delovi celovite „Ja“ poruke su:

- Opis konkretnog ponašanja (npr. kada kasniš sa završetkom svog dela posla, a ne obaveštavaš me šta se dešava);
- Posledica koja to ponašanje ima (npr. naljutim se i prestajem da računam na tebe i tražim drugog saradnika);
- Osećanja koje je izazvalo to ponašanje ili događaj (npr. jer se plašim da nećemo moći da sve završimo u okviru zadatog roka);
- Šta osoba želi u određenoj situaciji (npr. molim te, kada radimo zajedno, da me na vreme obaveštavaš o mogućem kašnjenju).

6.11. Prevođenje misli u osećanja

Osećanja predstavljaju male signale u nama koji nam ukazuju na to da li su naše potrebe zadovoljene ili ne. Često verujemo da su naše misli i interpretacije stvarnih osećanja u odnosu na događaj koji se desio zapravo naša osećanja, što otežava prepoznavanje potreba osobe.

Tek kada spoznamo potrebe, možemo da delujemo na promenu osećanja, kroz traženje načina zadovoljenja tih potreba.

Ono što nam pomaže da razlikujemo osećanja od misli je podsećanje na engleski glagol to feel (osećati). Svaku autentičnu emociju mi mišićno doživljavamo. Kod straha nam klecaju noge ili se stvori knedla u grlu, osećamo manjak vazduha u situacijama panike, šire nam se zenice, puls radi ubrzano i slično. Kod stida, naše lice pocrveni, a kada smo tužni, rasplaćemo se, i sl. Kada smo ljuti, podižemo ton, gestikuliramo puno više nego uobičajeno, i sl. Upravo na osnovu ovih telesnih reakcija, drugi ljudi veoma lako prepoznaju naša osećanja ukoliko se ne trudimo da ih sakrijemo, što kasnije loše utiče na naše zdravlje.

6.12. Potrebe

Ljudi se ne razlikuju po potrebama, već po načinu njihovog zadovoljenja, ili trenutnoj hijerarhiji u odnosu na lične prioritete. Najvažnije je da naučimo da razlikujemo potrebe od naših želja. Želje predstavljaju samo jedan od načina zadovoljenja potreba koje se nalaze u njihovoj osnovi. Kada prepoznamo potrebe, onda možemo da otkrijemo puno novih načina da ih zadovoljimo svaki put kada nam prvi objekat želje nije dostupan. Osećanja će nam poslati poruku da li su naše potrebe zadovoljene ili ne.

Primer:

ŽELJE	POTREBE
1. Vatra	Preživljavanje, zaštita od smrzavanja, toplina, uživanje (ples), igra
2. Udica	Egzistencija, opuštanje
3. Knjiga	Uživanje, opuštanje, rast i razvoj
4. Draga osoba	Bliskost, komunikacija, ljubav
5. Sredstva za prvu pomoć	Zaštita, egzistencija

Unutrašnji sukob u osobi, kao i sukobi među ljudima nastanu često zbog razlike u prioritetima potreba u određenoj situaciji. Važno je da preuzmemmo odgovornost za posledice izbora koji smo napravili, a to možemo samo ako smo osvestili zašto smo u određenoj situaciji napravili taj izbor, odnosno koje potrebe su u tome trenutku bile nezadovoljene i prioritetne u odnosu na druge.

6.13. Konstruktivna povratna informacija

Povratna informacija ili feedback pokazuju kako je poruka interpretirana i prihvaćena od strane primaoca i kakav uticaj je poruka imala na njega. Pokazatelj je aktivnog slušanja upravo zato što predstavlja tvoje učešće u komunikaciji. Da bi FEEDback ili povratna informacija bila konstruktivnog karaktera, ona treba da „nahraniti“ sagovornika, odnosno da sagovornik dobije kroz nju nešto što mu je korisno i značajno (eng. to feed – hrani). Nije usmerena na kritizerstvo radi ponižavanje, već na davanje informacije KONSTRUKTivnog karaktera, radi unapređivanja onoga što komentarišemo.

Da bismo uspeli da je na adekvatan način sročimo, važno je da ono što kažemo bude usmereno na ponašanje i ideje osobe kojoj je upućena, a ne na ličnost te osobe, kako bi ona mogla tim saznanjem da unapredi svoje poslovanje, odnosno delovanje u zajednici.

Da bi tvoj komentar na ideju bio koristan za osobu koja ju je iznela, važno je da tvoja povratna informacija bude sročena tako da sadrži tri osnova saznajna dela za osobu koja govori:

- Šta ti se dopalo u ideji koju si saslušao?
- Šta misliš da bi trebalo da se uradi drugačije?
- Kako bi to moglo da se uradi i kakve pozitivne efekte bi izazvala takva promena?

Zbog ove tri komponente (pohvala/kritika/sugestija) ovakvo vežbanje davanja povratne informacije zovu još i tehniku sendviča.

Pored verbalnih poruka, povratnu informaciju često nesvesno pružamo i putem: osmeha ili mrštenja, klimanja glavom, verbalnim reakcijama ili promenama u ponašanju. Ove reakcije predstavljaju naše reakcije na sadržaj koji smo čuli.

Važno je da povratna informacija koju dajemo:

- Služi opisu, a ne suđenju o nečemu što smo zapazili.
- Bude uvek uz poštovanje osobe koja dobija povratnu informaciju.
- Bude sročena tako da ne sadrži reči uvek i nikad! Feedback treba da se odnosi na sadašnji trenutak i da daje viziju unapređenog budućeg delovanja.

- Treba da je sročena tako da je bude kratka, konkretna i jasna.
- U vidu izjave, a ne u vidu pitanja, osim ako su takva da ukazuju na traženja razjašnjenje o tome kako je osoba došla do izbora određene akcije.
- Nije u vidu sarkazma, jer on iskazuje negativni sud, a ne daje priliku za poboljšanje ponašanja.

Pre nego što formulišeš povratnu informaciju, pokušaj da odgovoriš na sledeća pitanja:

1. Šta će osoba koja sluša imati od ove informacije?
2. Zašto je važno da baš JA dajem tu povratnu informaciju?
3. S kojom namerom dajem povratnu informaciju?
4. Da li je informacija koju šaljem (de)motivisanog karaktera?

Veštine podsticanja dijaloga u grupi:

- Tehnika „razgovaraj sa komšijom“ (u situaciji s velikim brojem učesnika u salama, razgovor sa osobom s leve ili desne strane jeste efikasan način iniciranja razmene). Iz svakog reda se odredi po jedan par koji deli uvide sa ostalima;
- Postavljanje otvorenih i refleksivnih pitanja;
- Davanje povratne informacije;
- Pozivanje na prethodne komentare učesnika;
- Jezik koji uključuje učesnike/sagovornike pitanjima: „Šta možemo da naučimo iz ovog iskustva?“;
- Postavljanje refleksivnih pitanja uz prikazivanje slika na slajdovima npr. „Na šta vas asocira ova slika ili šta možete da zaključite iz sledećeg prikaza?“

6.14. Empatija

Empatija predstavlja sposobnost za prepoznavanje, razumevanje sopstvenih i tuđih osećanja, kao i sposobnost upravljanja našim emocionalnim i ponašajnim reakcijama u odnosu na ta osećanja. Empatija unapređuje kooperaciju i sposobnost za pružanje podrške, i potrebna nam je da bismo razumeli poziciju drugog, njihovu perspektivu posmatranja. Omogućava efikasnu komunikaciju pružanja podrške ili traganja za obostrano prihvatljivim rešenjima. Otkriće tzv. „ogledajućih neurona“ pokazalo je da svako od nas poseduje potencijal za empatiju.

Ako posmatramo duže od tri minuta lice osobe koja pati, moći ćemo da prepoznamo osećanja koja se reflektuju na licu te osobe.

Empatija je deo emocionalne svesnosti i olakšava prepoznavanje i imenovanje emocija i potreba koje se nalaze u njihovoj osnovi.

6.15. Neverbalna komunikacija

Definiše se kao način kojim ljudi komuniciraju bez reči, bilo namerno ili nenačineno. Paraverbalna komunikacija se odnosi na uticaj naglaska, stila govora na slušanje sagovornika. U roku od sedam sekundi osoba stiče prvi utisak o govorniku.

Funkcije neverbalne komunikacije

- Zamenjuje reči u situacijama kada je nemoguće ili neprikladno da se govori (komunikacija pogledima);
- Nadopunjavanje izrečenog;
- Suprotstavljanje izrečenom kad, bilo namerno ili ne, neverbalno može biti u suprotnosti s verbalnom porukom;
- Regulisanje razgovora (npr. pogledom se određuje ko kada govori);
- Izražavanje osećanja i interpersonalnih stavova (npr. pokazivanje ljutnje, odobravanje mišljenja);
- Pregovaranje o pitanjima odnosa (jačina glasa, ton razgovora upućuju na poziciju na radnom mestu);
- Prenošenje ličnog ili socijalnog identiteta (npr. oblačenjem ili dodacima oblačenju – bedževima, nakitom, itd.);
- Kontekstualizovanje interakcije (npr. stvaranjem određenog socijalnog okruženja postavljanjem stolica u određeni poređak na nekom sastanku).

U toku govora ističu se tzv. ekstralengvistički znaci (nevezani uz govor) i paralingvistički znaci koji su vezani za govor i utiču na smisao poruke. U ekstralengvističke znakove spadaju: međusobni položaj i stav tela; telesni kontakt; spoljašnji izgled; izraz lica; kretnje (gestikulacija); udaljenost tela – lični prostor.

U paralingvističke znale spadaju: ton glasa, spuštanje ili podizanje glasa, ubrzani ili usporeni govor, naglašavanje pojedinih reči, umetnute pauze i sl. Oni nam služe za ostvarivanje svih navedenih funkcija kojima služi neverbalno ponašanje: glasnoća govora, ton i boja glasa, intonacija, pauze tokom govora, čutanje, tečnost govora. Sve to utiče na doživljaj sagovornika koji nas sluša.

6.16. Gestikulacija

Ruke vam pomažu da ispričate priču i izrazite ideje i emocije. Držanje olovke u ruci, markera ili materijala za čitanje i rad u grupama, ruka u ruci ili povremen oslonac o govornicu za kojom stojite ili sto ispred kojeg radite vam može poslužiti kao oslonac i uliti vam sigurnost kada osetite da imate tremu. Ipak, imajte na umu da u najvećoj meri upravo verovanje u to što govorite i razumevanje sadržaja koji razmenjujete sa drugima daje snagu vašem glasu i sigurnost u radu s grupom.

Veštine prezentovanja obuhvataju i brigu o glasu čijom intonacijom, volumenom prenosimo jače ili slabije poruke. Za negovanje glasa vodimo računa da volumen, visina, brzina budu usklađeni sa sadržajima koje predajemo. Intoniramo i moduliramo ga u odnosu na ključne reči našeg govorenja. Trbušno disanje sprečava gubitak vazduha tokom govora, posebno kada držimo predavanja.

Obratite pažnju da govorite polako, jasno i razgovetno i da držite mikrofon (ukoliko ga koristite tokom predavanja) petnaest centimetara od usta. Za vežbanje dikcije i glasa, radite vežbe za opuštanje vilice i izgovarajte brzalice koje smo usvojili u detinjstvu poput one najpoznatije „Riba ribi grize rep”, i sl.

Slika 16, Internet

6.17. Način razmene informacija

Mini-lekcije treba da traju maksimalno 15–20 minuta, nakon čega treba da postavite refleksivno pitanje grupi na osnovu čega ćete im dati priliku da povežu informacije koje ste podelili sa njima sa svakodnevnim životom. Formulacija ovih pitanja je takva da navodi decu na razmišljanje o onome što ste predstavili i ispričali, kako bi iskazali sopstveno mišljenja ili iskustva. Nakon dijaloga s njima dajete im povratnu informaciju – feedback , pratite reakcije učesnika, pored verbalnih komentara koje vam govore da li je uspostavljeno razumevanje i da li je neophodno da im pružite dodatno pojašnjenje, informacije, ili možete da nastavite.

Sadržaji koje delite treba da su raspodeljeni tako da se njihovo otkrivanje dešava kroz:

- Uvodnu aktivnost
- Centralnu aktivnost
- Zaključak

Uvodna aktivnost je organizovana tako da zainteresuje decu za sadržaj koji ćete raditi sa njima tokom centralne aktivnosti i da ih motiviše da učestvuju. U njoj deca treba da razumeju ko ste vi, zašto ste danas sa njima i koji je cilj vaše posete, aktivnosti koje ćete raditi s njima. Zavisno od raspoloživog vremena ona traje od pet minuta (ako radite jedan školski čas) ili petnaest ukoliko radite sa decom devedeset minuta (dva spojena školska časa). Tokom nje je najvažnije da uspostavite konkat sa decom, pojASNITE ciljeve aktivnosti i najavite sadržaje i načine rada. Načinom najave vi utičete na podizanje pažnje i motivaciju za učešćem u centralnoj aktivnosti.

Dogovorite i pravila rada sa decom i objasnite im zašto je to važno u zajedničkom radu. Izbor aktivnosti je takav da kreira priliku za kratko upoznavanje i stvaranje osnovnog kontakta s grupom – poverenja i želje da razgovaraju s vama, uvodi decu u razmišljanje o različitosti i ostavlja dovoljno vremena za centralnu aktivnost i zaključak.

Centralna aktivnost je prilika za iskustveno učenje i povezivanje pojmove s ličnim iskustvima. Cilj centralne aktivnosti je da se deca međusobno upoznaju i povećaju svoju osetljivost za različitost kao što je prikazano u predlozima za organizaciju časa.

Zaključkom sumirate ključne poruke. Najvažnije je da prepoznate idealan momenat završetka predavanja i uputite decu i mlade na izvore dodatnih informacija.

Delite s drugima informacije koje su proverene i ukoliko nešto niste sigurni ili ne znate odgovor na postavljeno pitanje, pitajte ostale učesnike da li neko od njih zna odgovor na postavljeno pitanje. Ukoliko niko ne zna, potražite svi zajedno odgovor ili preuzmите odgovornost za slanje odgovora nakon predavanja, radionice, kad proverite izvore u kojima se on nalazi.

Prezentacije (power point) treba da su organizovane tako da vam:

- Pomažu da ispričate priču;
- Pružaju pomeranje na relaciji „ovo znaju – želim da znaju...“;
- Naglašavaju to o čemu pričamo – sadrže ključne reči;
- Sumiraju ključne poruke predavanja – ne čitate sa slajdova, objašnjavajte;
- Vodite se maksimom „Neka sve počinje i završava se s vama...“ Vi ste izvor informacija i osoba koja otvara, usmerava dijalog, na osnovu sadržaja koji prezentujete, a slajdovi su samo podsetnik i vizualni oslonac kroz taj sadržaj. Oni dopunjuju informacije koje iznosite, dodatno angažuju pažnju slušalaca vizualnim prikazima informacija.

6.18. Metodologija interkulturalnih razmena

Interkulturalne razmene su aktivnosti tokom kojih se sreću i međusobno upoznaju deca i mladi koji su predstavnici različitih kulturnih grupa i dolaze iz različitih gradova. Cilj ovih poseta je da se međusobnim upoznavanjem različitih kultura razbiju postojeći stereotipi i predrasude i poveća interkulturalna osetljivost dece i mladih.

Interkulturalne razmene i časovi treba da budu takvi da način učenja o različitosti podrazumeva međuzavisnost među različitim kulturološkim grupama dece, te da za decu u tim aktivnostima uvek postoji nadređeni cilj koji kao grupa mogu ostvariti samo međusobnom saradnjom. To je važno, jer aktivnosti u kojima postoji ograničeno vreme i takmičarska atmosfera mogu samo dodatno da prodube postojeće neprijateljstvo, ukoliko ne podstiču saradnju.

Negovanje prijateljstva i jednakе prilike za učestvovanje u situaciji učenja neće stvarati atmosferu kompetitivnosti, već će se bazirati na saradnji i podršci. Proces učenja će se od sazna(va)nja pomerati ka otkrivanju.

Profesor dr. Burkhard Miler kaže da interkulturalno učenje nije „učenje“ u onom smislu kako se učenje tretira u nastavi. Učiti možemo strane jezike, možemo sticati znanja o drugim kulturama, a interkulturalno učenje počiva na ličnom iskustvu i podrazumeva stvaranje odgovarajućih okolnosti.

Stvaranje odgovarajućih okolnosti podrazumeva planiranje aktivnosti tako da interakcija među decom koja su predstavnici većinske grupe s decom iz manjinskih grupa, tokom aktivnosti dovodi do međusobnog upoznavanja. Takvi kontakti se u tim situacijama svode samo na tzv. personalizovanu interakciju među pojedincima iz različitih grupa koja se završi na razmeni informacija jednog o drugome, koje se tiču ličnih osobina a ne osobina grupe.

Manjkavost je u tome što se ovakvim susretima pristrasnost može smanjiti prema pojedincu s kojim smo u ličnom kontaktu, ali ne i prema ostalim članovima njegove grupe. Pojedinac kojeg sada vidimo u drugačijem svetlu i koji se više ne uklapa u prihvaćeni stereotip može za nas biti „izuzetak koji potvrđuje pravilo.“

Pristup u interkulturalnim razmenama treba da prevaziđe pristupe predstavljanja i učenja o različitosti na način kako najčešće spoznajemo određenu kulturu prilikom turističkih obilazaka i putovanja. To znači da aktivnosti pored saznavanja o praznicima, proslavama, muzici, hrani, jeziku, načinu oblačenja jedne zajednice, ritualima, arhitekturi jedne zemlje i svemu što možemo opaziti na konkretnom nivou i doživeti čulima, treba da kreiraju priliku da se propituje to vidljivo okruženje u susretu s nekim od predstavnika određene kulture, otkrivajući vrednosti i simbole, uverenja koja su u osnovi svega toga što smo videli ili čuli.

Ovakav način istraživanja različitosti omogućava dugoročna promišljanja o različitosti i prepoznavanje potrebne vrste podrške u vaspitanju i obrazovanju za decu različitih kulturnih zajednica, tako da se u svakom trenutku i u svakom kontekstu u svojoj različitosti osećaju dobro, da je razumeju. Obrazovanje treba da ponudi deci i mladima dovoljno prilika da svoje kulturne zajednice kritički preispitaju u onim identitetskim odrednicama u kojima spoznaju da im ona nameće ograničenja u ostvarivanju svojih prava. Ostaloj deci treba da ponudi prilike da razumeju koja je njihova uloga u pružanju vršnjačke podrške.

Nasuprot praksi negovanja tolerancije kojom se dostiže multikulturalnost, omogućavajući deci da upoznaju i prihvate različitost kao takvu, ovakav pristup neguje praksu transformacije koja menja u sistemima vaspitanja i obrazovanja sve ono što bi svima koji su drugačiji omogućilo da budu ravnopravni u prilikama za učenje i življenje. Tako se u njoj interkulturalnost kao susret s drugačijim dešava u dijalogu s drugačijima naspram prakse učenja o „drugima“, koja počne i završava se na poredilačkom mišljenju i odnosu „mi“ i „oni“.

Otkrivanje specifičnosti pojedinih kultura na interkulturalnim razmenama treba da se odvija tako da ne održava već postojeću socijalnu distancu među decom, mladima i odraslima, već kreira prilike za njeno smanjenje podizanjem osetljivosti za specifična obeležja identiteta manjina. Proces upoznavanja neka bude prilika za uvide i spoznaje koje znanje stavlaju u kontekst življenja različitih društvenih grupa.

Interkulturalne razmene isplanirajte tako da one uključuju decu i mlade kao partnera koji stvaraju i otkrivaju znanje na osnovu informacija za kojima tragaju koristeći izvore na koje ih nastavnici i refleksivni praktičari upućuju, i koje i oni njima otkrivaju.

6.19. Razumevanje uloge refleksivnih praktičara

Uloga predstavlja očekivano ponašanje u vezi s određenim položajem. Refleksivni praktičari su aktivni pojedinci koji su svesni moći edukatora da transformišu razumevanje konteksta odrastanja dece. U ulozi su osoba koje se bave obrazovanjem dece i mladih, tako da kontinuirano istražuju različite načine delovanja na praktične probleme zajednice učenja i življenja.

Začeci pojmova refleksivnog praktičara i prakse obično se vežu već uz Džona Djuia i njegove životne laboratorije. Procesi učenja u životnim laboratorijama vodili su integrisanju teorijskih znanja, njihovog transformisanja i primene u praktičnom kontekstu. Zato su životne laboratorije preteče ideje uloge edukatora kao refleksivnih praktičara.

Zašto nam je baš ova vrsta prakse važna u radu s decom i mladima na povećanju interkulturalne osjetljivosti?

Refleksivna praksa razvija sposobnosti dece i mladih za samostalno posmatranje, odlučivanje, kontinuirano istraživačko učenje, veštine saradnje i komunikacije, koje su osnova dijaloga sa osobama iz različitih zajednica.

Refleksivni praktičari treba da kreiraju obrazovne situacije u kojima će deca i mlati aktivno participirati u zajedničkoj konstrukciji znanja. To mogu da postignu interaktivnim metodama rada, dijalogom, razmenom i kooperativnim učenjem, pri čemu deca imaju zajednički cilj kojem teže u obrazovnoj situaciji koja ih podstiče na međusobnu saradnju i podršku. Oni kreiraju prilike za učenje i konstrukciju znanja, a ne za primopredaju naučenog. Obrazovni cilj nije više ulivanje znanja o interkulturalnosti deci i mladima, već obrazovanje dece i mlatih postavljanjem problema.

Deca većinske grupe i deca manjinskih grupa s refleksivnim praktičarima uče o svim kulturnim zajednicama na prostoru koji dele i istraživanju šta jednu zajednicu čini manjinom, a drugu većinom na tom prostoru. Deca zajedno tokom aktivnosti kroz dijalog otkrivaju pojmove ravnopravnosti, jednakosti i pravednosti, tragajući za informacijama koje će im pomoći da utiču da društvo u kojem žive postane otvoreno.

Refleksivni praktičari ne slede samo zadate koncepte i ne iznose gotova rešenja. Oni se kritički odnose prema postojećem i sposobni su da uoče prepreke koje pojedinoj deci, ili društvenoj grupi, ometaju pristup obrazovanju, njihovu obrazovnu i socijalnu inkluziju. Onih prepoznaje, imenuje i zajedno s ostalom decom

roditeljima, kolegama, lokalnom zajednicom, osmišljava intervencije za njihovo prevazilaženje.

Refleksivni praktičari su svesni da svojim delovanjem i nuđenjem multiperspektiva potpomažu izgradnju otvorenog ili zatvorenog uma dece. Ukoliko od dece i mlađih tražimo samo reprodukciju znanja, stvaramo podanike, a ukoliko razvijamo kritičko mišljenje podstičemo ih da postavljaju pitanja, stvaramo lidere – samosvesne i samostalne osobe.

Uloga osoba koje rade s decom i mladima kao refleksivni praktičari podrazumeva sledeće kompetencije:

- Sposobnost transformacije akademskih znanja u prikladne nastavne sadržaje uz svesno uvažavanje višestrukih identiteta dece i mlađih i njihovih različitosti;
- Osmišljavanje participacije dece, roditelja, pripadnika različitih zajednica u procesu učenja;
- Sposobnost za transformativni dijalog²⁵ s decom, u kojem su sadržaji koje „predajemo“ u vidu mini-lekcija samo polazna osnova za povezivanje s iskustvima dece iz svakodnevnog života, kritičkog sagledavanja tih iskustava u kontekstu društva i na kraju povod za zajedničko traganje za vrstama podrške i prilika ma za transformaciju uočenih problema;
- Primenu sredstava informacionih tehnologija u nastavi s ciljem pretraživanja različitih izvora saznanja;
- Svest o uticaju implicitne pedagogije²⁶ na sadržaje koje prezentujemo u procesu obrazovanja;
- Sposobnost dekonstrukcije slika koje postoje o pripadnicima različitih grupa, prepoznajući sebe i decu sa kojima rade kao bića koja trpe posledice takvih slika i uverenja;
- Uočavanje skrivenog kurikuluma u sredini za učenje. Skriveni kurikulum uvek odražava verovanja i usvojene vrednosti nastavnika, a prepoznaće se u modelima nastave koja se nudi, specifičnom oblikovanju prostora: ko gde sedi, načinu obraćanja muškoj i ženskoj deci te pripadnicima pojedinih društvenih grupa, strukturiranju vremena, raspodeli uloga i stilu komuniciranja s decom.

²⁵ Transformativni dijalog je tehnika autora Alma Flor Ada i Isabel F. Campoy.

²⁶ Shvatanje vaspitanja koje se kod pojedinca (osobe?) formira pod uticajem ličnog iskustva, sistema vrednosti i stavova u koje duboko veruje i koje može da bude u raskoraku od eksplisitne, službene pedagogije, a koje on/ona često nije svestan/svesna.

Načinom na koji tretiramo decu, učimo dete da veruje da mu i u društu pripada isto mesto koje zauzima u školi. Kroz skriveni kurikulum deca uče vrednosti, spoznaju granice identitetskih uloga, stiču uverenja o različitim društvenim i kulturnim grupama koja se neosvešteno prenose iz generacije u generaciju kao samorazumljive, neupitne, opštekulture, činjenice. Važna karakteristika skrivenog kurikuluma njegova je implicitnost, često skrivena ne samo deci već i nastavnicima. Skriveni kurikulum jednako koliko i sadržaji ili načini organizovanja obrazovnog procesa utiču na to da li će se socijalna distanca među grupama u društvu pojaviti, održavati ili preispitivati i prevazilaziti.

Osobe koje se bave obrazovanjem dece i mladih kako bi delovali u duhu interkulturnalnog obrazovanja čine to tako što:

1. *Sudove o kulturi kojoj pripadaju donose objektivno, svesni uticaja koji njihova kultura vrši na druge;*
2. *Upoznaju se s kulturnim sistemima učenika koje podučavaju, odnosno s kulturom njihovih porodica, i pokušavaju te kulturne sisteme da integrišu u nastavu u učionici;*
3. *Neguju svoj kritički stav prema predrasudama i diskriminaciji na poslu ili bilo gde u svakodnevnom životu (sposobnost prepoznavanja neopravdanog etiketiranja i sticanje svesti o posledicama diskriminatornog ponašanja prema drugima);*
4. *U stanju su da podignu glas u situacijama kada su oni ili neko drugi žrtva diskriminacije i da podstiču decu i druge odrasle osobe da učine isto.*

6.20. Pojam kulture, multiplih identiteta, interkulturne osetljivosti – primeri aktivnosti

Model kulture Nice Hidalgo²⁷ predstavljen kao ledeni breg nas opominje da se slika o kulturi pretvara u stereotipe ili predrasude ako se zadrži na konkretnom (pojavnom) nivou, te da se pravo razumevanje osoba koje su drugačije po bilo kojoj dimenziji identiteta dešava u dijalogu s njima, otkrivajući sistem uloga u jednom društvu, a potom i vrednosti i uverenja koja simbolično oblikuju te uloge u određene obrasce ponašanja.

Konkretni nivo kulture spoznajemo našim čulima i to su muzika, arhitektura, spomenici kulture, ukusi i mirisi jednog kraja, način oblačenja ljudi i sl. To je površna spoznaja jedne kulture, samo vrh ledenog brega, a najvažniji delovi koji određuju jednu kulturu nam golim okom ostaju nevidljivi. Te dublje nivoi kulture (nivo ponašanja i simbolički nivo), otkrivamo u dijalogu s predstavnicima iz te zajednice ili traganjem za informacijama koje će nam pomoći da razumemo zašto je to što smo videli, čuli, baš takvo kakvo jeste u određenoj zajednici i kakva mu se značenja pripisuju.

Nivo ponašanja predstavlja način organizacije života u jednoj zajednici na nivou društvenih uloga dečaka i devojčica, mladih i starih i sl. Odnosi se na sve regulative ponašanja, pisana i nepisana pravila koja moramo da saznamo kako bismo razumeli odnose koje samo primećujemo (koja je hrana zabranjena i zašto, da li je dozvoljeno pijenje alkohola i za koga, na koji način se žene oblače, šta je zabranjeno, da li žene i muškarci sede za istim stolom, gde se i u koje vreme osobe mole i sl.).

Simbolički nivo čine vrednosti i uverenja jednog društva i tek upoznavanjem ovog nivoa kulture možemo da razumemo kako su nastala pravila ponašanja kojima se određene vrednosti štite i zašto na konkretnom nivou čujemo baš određene melodije, vidimo specifične stilove arhitekture, i sl.

Spoznanjem ovog nivoa možemo da kažemo da smo upoznali specifičnosti određene kulture, što nam pomaže da razbijemo i negativne slike stereotipije formirane na osnovu prvog utiska o kulturi (nije nam se dopala muzika, način oblačenja žena, i sl.). Isuviše često formiramo slike i uverenja o pripadnicima određenih grupa na osnovu informacija koje nisu činjenice, već interpretacije nečega što smo videli u susretu s nekim od predstavnika određene grupe ili čuli od nekog iz naše okoline. Obično sudimo o drugačijima kroz prizmu sopstvene kulture i svega što nam se u njoj dopada, a što smatramo posebnim.

²⁷ Dostupno na: <http://ie2pspring2010.pbworks.com/f/Hidalgo's+levels+of+culture.pdf>

Model kulture Nice Hidalgo²⁷ predstavljen kao ledeni breg nas opominje da se slika o kulturi pretvara u stereotipe ili predrasude ako se zadrži na konkretnom (pojavnom) nivou, te da se pravo razumevanje osoba koje su drugačije po bilo kojoj dimenziji identiteta dešava u dijalogu s njima, otkrivajući sistem uloga u jednom društvu, a potom i vrednosti i uverenja koja simbolično oblikuju te uloge u određene obrasce ponašanja.

Konkretni nivo kulture spoznajemo našim čulima i to su muzika, arhitektura, spomenici kulture, ukusi i mirisi jednog kraja, način oblačenja ljudi i sl. To je površna spoznaja jedne kulture, samo vrh ledenog brega, a najvažniji delovi koji određuju jednu kulturu nam golim okom ostaju nevidljivi. Te dublje nivoe kulture (nivo ponašanja i simbolički nivo), otkrivamo u dijalogu s predstavnicima iz te zajednice ili traganjem za informacijama koje će nam pomoći da razumemo zašto je to što smo videli, čuli, baš takvo kakvo jeste u određenoj zajednici i kakva mu se značenja pripisuju.

Na koji način deca i mladi treba da se upoznaju s kulturama pripadnika različitih zajednica u zajedničkom radu?

Proces učenja o različitim kulturama treba kontinuirano da stvara međuzavisnost među pripadnicima različitih grupa, koje zajedno teže nadređenom cilju, ostvarljivom samo kroz njihovu međusobnu saradnju. U takvom odnosu deca i mladi mogu da spoznaju najdublje delove kultura. Ovakav vid učenja baziran je na tzv. rekategorizaciji, ili modelu zajedničkog grupnog identiteta, kroz koji se vlastita i tuđa grupa rekategorisu kao jedna grupa, tako da članovi grupa koji su do tada bili podelefeni na „mi“ i „oni“ sada bivaju zajedno obuhvaćeni jednim novim, inkluzivnim „mi“.

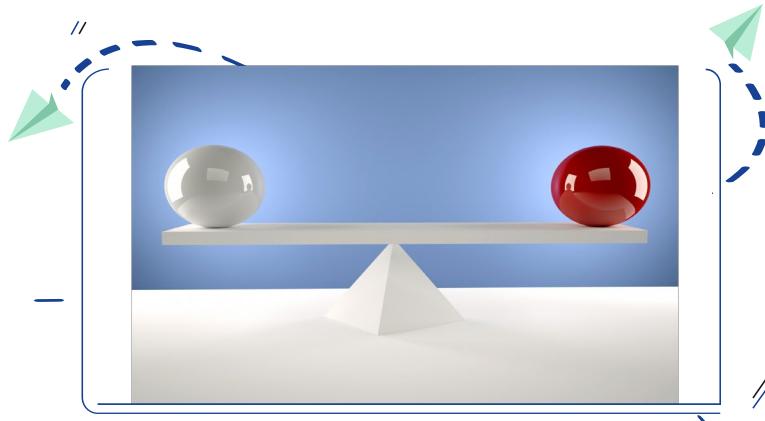
Uvođenjem zajedničkog, nadređenog identiteta, smanjuje se unutargrupno favorizovanje i negativan stav prema drugima koji su sada postali deo „nas“. Primer ovakve rekategorizacije je pozivanje na evropski identitet.

Eliot Aronson je još 1971. godine sa saradnicima osmislio tip nastave koji je nazvao „učionica-slagalica“. Školske aktivnosti po ovom principu se organizuju tako da se učenici stavljuju u kooperativnu situaciju u kojoj će zajedničkim aktivnostima obavljati postavljene zadatke. Doprinos svakog člana podjednako je značajan za postizanje zajedničkog cilja. Ovakav pristup u radu dovodi do smanjenja predrasuda, veće komunikacije među decom i povećanog samopouzdanja.

Interkulturni pristup nastavi neguje i učenje u lokalnoj zajednici kroz posete muzejima i drugim ustanovama i institucijama od kulture i značaja, transformišući svaki od tih prostora u „učionicu života“, okruženje za učenje kroz dijalog s decom i zaposlenima u njima. Svaka poseta treba da bude osmišljena kao susret s drugačijim narativom o životu predstavnika različitih grupa. Posećujući ovakva mesta učenici ne „uče o kulturi“ posmatranjem, slušanjem i pamćenjem informacija koje im zaposleni u tim institucijama nude, već im se pruža prilika da istraživanjem tih prostora i informacija o njima, dekonstruišu informacije iz udžbenika ili života i zajednički konstruišu znanja u dijalogu s vršnjacima, nastavnikom, roditeljima, predstavnicima lokalne zajednice, te spoznaju kulturu kroz svoje mesto u njoj kao i mesto pripadnika različitih grupa.

Vidljivost važnih ličnosti iz oblasti nauke, muzike, sporta, istorije, književnosti i likovne kulture koje pripadaju određenoj kulturnoj zajednici pomaže deci pripadnicima manjinskih grupa da dožive kulturu delom zajednice u kojoj žive, delom zajedničke kulturne baštine, koja nastaje stvaranjem svih građana jedne zajednice. Izbor tekstova školske i domaće lektire i opremljenost školske i odeljenjske biblioteke treba da se bazira na planskom uvođenju književnih dela manjinske kulture u redovan nastavni proces, čak i ako je to izvan redovnih planova i programa. Nastavnik uvek ima priliku da upotrebi deo vremena u nastavi za upoznavanje dece kroz svet kulture koja im je nevidljiva ili nepoznata.

Nastava koja neguje inkluzivan i interkulturni pristup kreira radoznalost i iznenadenje kod dece otkrivanjem informacija o kulturama dece s kojima rastu u okruženju, a koje su im nepoznate. Biti interkulturno kompetentan znači ne samo imati znanja i pozitivne stavove već demonstrirati ih kroz interkulturne kompetencije koje se temelje na kvalitetnoj interkulturnoj komunikaciji u kontaktu s ljudima.

Slika 18, Internet

Model razvoja interkulturalne osetljivosti Milton Beneta nam pojašnjava da je svaki susret prilika za povećanje lične otvorenosti za različitost i prilika za uzajam rast i razvoj na polju interkulturalne osetljivosti od etnocentričnog stava ka etnorelativnom.

Primeri aktivnosti

Interkulturalni razgovori

- Sprovode se kroz dvadeset srednjoškolskih događaja u okviru trodnevnih poseta. Ciljnu grupu predstavljaju srednjoškolci iz različitih kulturnih sredina u Srbiji – predstavnici različitih društvenih/kulturnih grupa. Cilj aktivnosti: upoznavanje s osobenostima svake pojedinačne kulturne sredine koja je obuhvaćena projektnim aktivnostima.
  - Odgovornost za sprovođenje aktivnosti: interkulturalne razgovore sprovode članovi mreže Različitosti nas ujedinjuju;
  - Mesto sprovođenja aktivnosti: u odabranom odeljenju u školi domaćina, na času građanskog vaspitanja/sociologije.

Uvodna aktivnost:

Predstavljanje: delegacija se predstavi kroz kratke informacije o poseti i aktivnostima koje slede. Nakon toga učenici/ce posetioци se predstave kroz kratke priče o svojim imenima i motivacijom za učešćem. Pričom o imenu đaci posetioći govore o tome kako imena u različitim kulturama imaju specifična značenja, a upoznavanjem tih značenja mi počinjemo da otkrivamo kulturne različitosti.

Prvi čas:

Učesnici igraju interkulturni bingo – učenici iz razreda su raspoređeni u četiri grupe. Svakoj grupi prilazi po jedan od četiri đaka posetioča i zadatku mu je da motiviše članove grupe da mu, kroz pitanja koja postavlja sa binga, otkriju što više kulturnih specifičnosti mesta u koje je došao. Najviše poena dobija đak posetilac koji u bingu uspe da otkrije najviše informacija o mestu u koje je došao i što više informacija o različitostima koje postoje u tom mestu.

Primeri za bingo: otkrijte mi dve reči na tri različita jezika iz tog kraja ili ime i prezime pesnikinje koja je rođena u tom kraju, a pripada kulturi članova/ca grupe. Pitanja u bingo šablonu treba uvek da se odnose na otkrivanje specifičnosti određenih kulturnih zajednica u gradovima u koje odlazite.

Trajanje: 15 minuta.

Predstavljanje: đaci istraživači predstavljaju šta su saznali korišćenjem binga i za to imaju pet minuta (ukupno dvadeset minuta za predstavnike četiri grupe).

Refleksija u velikoj grupi pet minuta – utisci.

Odmor 5–10 minuta.

Drugi čas:

Članovi mreže predstavljaju Hidalgov model kulture.

Nakon toga đaci posetioci u istim mini-grupama treba da s binga koji su prethodno ispunili podacima otkriju sve tri dimenzije kulture. Ko prikupi što više za dvadeset pet minuta, dobija monografiju o spomenicima kulture tog kraja, zbirku pesama ili sl., koju bi školi dala turistička zajednica ili neka druga organizacija. Kviz „Različitosti nas ujedinjuju“: nakon interkulturnih razgovora, sami učesnici i učenice osmišljavaju pitanja o svojoj kulturnoj sredini koja će postaviti gostujućoj školskoj delegaciji s ciljem da utvrde koliko su naučili, a koja će nakon sprovođenja svih razmena biti integrisana u veliki kviz „Različitosti nas ujedinjuju“;

Kviz „Različitosti nas ujedinjuju“ se organizuje na sledeći način:

Učenici napišu po jedno pitanje i ubace u kutiju a članovi delegacije izvlače pitanja i odgovaraju. Imaju pravo na pomoć članica i članova tima koje im sugerišu tačne odgovore.

Svaki posetilac odgovara na pet pitanja.

Kada izvuku pitanja koja se ponavljaju, izvlače nova pitanja.

Ukoliko niko ne zna odgovor, dogovaraju se gde mogu svi zajedno da ga pronađu (literatura, internet resursi i sl.).

Upoznavanje kulturnih znamenitosti:

Pored organizovanog obilaska, đaci domaćini u grupama od po pet učenika/ca otkrivaju i đaku posetiocu najzanimljivije kulturne specifičnosti mesta u koje je došao. Mogu da predstave poznati bend, pokažu arhitekturu, pogledaju zajedno film o tom mestu, posete muzej, obiđu mesta na kojima su najpoznatiji graffiti koje su radili mladi iz tog mesta, i sl.

Mreža OCD: Različitosti nas ujedinjuju, 2020. godina.

6.21. Dodatne ideje za aktivnosti

- Tokom trajanja projekta prikupite priče o imenima dece – kako su dobili ime i kakva su im iskustva tokom života vezana za ime i prezime. Pomozite im da razumeju kako imena koja drugi asocijativno vežu za pripadnike određenih grupa mogu da budu uvod u diskriminaciju ili nasilje ukoliko prema tim grupama postoje negativna uverenja, stereotipije i predrasude.
  - Mapiranje nevidljive kulturne baštine – deca u odnosu na mapu turističkih znamenitosti prave svoje mape s imenima naučnika, poznatih ličnosti iz sveta kulture, umetnosti, sporta, nauke i sl., izmišljaju imena ulica u gradu koje nose imena nekih od ovih ljudi, donose slike spomenika kulture koji nedostaju u gradu, a tipični su za njihovu kulturu i sl. Prikupljaju poslovica na jeziku manjina, pesme, kratke priče i sl.
  - Obogaćivanje biblioteka primercima knjiga koje se prikupe u akciji u školi – donacije udruženja, ambasada i sl.
  - Gostovanje poznatih ličnosti iz kulture manjinske zajednice na časovima povezanim s delatnošću.
  - Svaka osoba zamoli jednog člana porodice da zapiše igru koju su igrali u detinjstvu i neophodne rezvizite za nju. Dete snimi igranje te igre na TikToku.
    - Promovišu igre u školi.
- .....

LITERATURA

- Ada, A. F. and F. Isabel Campoy, F. I. Creative Dialogue Process. Authors in the Classroom: A Transformative Education Process, New York: Allyn and Bacon, 2003, pp. 41–48.
- Arent, H. O revoluciji, Beograd: Filip Višnjić, 1991.
- Bek, U. Svetsko rizično društvo – u potrazi za izgubljenom sigurnošću, Novi Sad: Akademska knjiga, 2011.
- Freud, S. „Group psychology and the analysis of the ego“, u: Civilization, Society and Religion, Vol. 12 Selected Works, Hamondsworth: Penguin, 1921/1991.
- Fukujama, F. Kraj istorije i poslednji čovek, Podgorica: CID, 1997.
- Gidens, E. Posledice modernosti, Beograd: Filip Višnjić, 1998.
- Hall, S. Kome treba identitet? Fabrika knjiga, Beograd, 2020, str. 217.
- Hantingron, S. Sukob civilizacija, Podgorica: CID, 1998.
- Hart, R. A. Children's participation: The Theory and Practice of Involving Young Citizen in Community Development and Environmental Care. New York: United Nations Children's Fund. 1997.
- Hobs, T. Levijatan, Beograd: Kultura, 1961.
- Kuzmanović, B., Petrović, N., Vrednosni ciljevi kao činioци političkih stavova i mnenja mladih. Sociologija. Vol. 50, br. 2, str. 153–174. 2008.
- Lange, A. J., Jakubowski, P. Responsible Assertive Behavior: Cognitive/Behavioral Producers for Trainers, Research Press, 1976.
- Liotar, Ž. F. Postmoderno stanje, Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo, 1988.
- Lok, Dž. Dve rasprave o vlasti, Beograd: Utopija, 2002.
- Maalouf, A. U ime identiteta, Zagreb: Prometej, Zagreb, 2008.
- Marinković, D., Lazar, Ž., Sokolovska, V. i Ristić, D., Kolektivna dinamika etničkih zajednica u Vojvodini, Novi Sad, Mediteran Publishing, 2010.
- Nacrt strategije razvoja kulture Republike Srbije
- Olport, G. Sklop i razvoj ličnosti, Beograd: Kultura, 1969.
- Radoman, M. Stavovi i vrednosne orientacije srednjoškolaca u Srbiji, Beograd: Helsinski odbor za ljudska prava u Srbiji, 2011.
- Somers, M. R. The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach. Theory and Society, vol. 23. no. 5: 605–649, 1994.
- Stavovi mladih o društveno političkim prilikama u Srbiji. Beograd: CESID, Centar za novu politiku, Friedrich Ebert Stiftung, 2012.
- Vranješević, J. Razvojno-psihološki aspekt Konvencije o pravima deteta. Pedagogija, br. 4, str. 469 – 478. 2006.

<https://archive.org/details/TheNatureOfPrejudice>

#ЕУ ЗА ТЕБЕ

Ovaj projekat finansira
Evropska unija

Ova publikacija objavljena je uz finansijsku pomoć Evropske unije i Ministarstva za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog Vlade Republike Srbije. Za sadržinu ove publikacije isključivo je odgovoran Evropski pokret u Srbiji i ta sadržina nipošto ne izražava zvanične stavove Evropske unije i Ministarstva za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog Vlade Republike Srbije.

Publikacija je nastala u okviru projekta "Različitosti nas ujedinjuju" koji zajednički sprovode Evropski pokret u Srbiji, Evropski pokret Leskovac, LDA Subotica, FORCA Požega i Timočki klub u saradnji sa 20 organizacija civilnog društva okupljenih u okviru mreže OCD "Različitosti nas ujedinjuju".

Projekat se sufinasnsira iz Programa Evropske unije - Podrška civilnom društvu (Civil Society Facility). Izradu publikacije finansijski je podržalo i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog RS.

СИР - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

37.014:316.7(036)

ЂУРИЋ-Боснић, Александра, 1965-

Isto i različito [Elektronski izvor] : kratki vodič kroz inter-kulturalno obrazovanje / [Aleksandra Bosnić Đurić, Milorad Đurić, Tamara Tomašević]. - Beograd : Evropski pokret u Srbiji, 2021. - 1 elektronski optički disk (CD-ROM) ; 12 cm

Nasl. sa naslovnog ekrana. - Bibliografija.

ISBN 978-86-80046-70-9

1. Ђурић, Милорад, 1960- 2. Томашевић, Тамара, 1977-

COBISS.SR-ID 34328073

